

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“İslam inkişaf bankının fəaliyyətinin başlıca xüsusiyyətləri”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Məmmədov Elnur Rizvan oğlu

BAKİ - 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. F.S.Əhmədov

_____
“ ___ ” _____ 20__-ci il

“İslam inkişaf bankının fəaliyyətinin başlıca xüsusiyyətləri”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: Maliyyə_ 060403

İxtisaslaşma: Maliyyə Nəzarəti və Audit

Qrup: 630

Magistrant
Məmmədov Elnur Rizvan oğlu

_____

Elmi rəhbər:
i.e.n. dos. Qəribli Emin Adil oğlu

_____

Proqram rəhbəri: i.e.n., dos Seyfullayev İlqar
Zülfüqar

_____

Kafedra müdiri: i.e.d.,prof. Kəlbiyev Yaşar
Atakişi

_____

BAKİ - 2019

SUMMARY

The relevance of research: In order to ensure the sustainability of the economic development observed in our country in recent years, it is of particular importance for the society to study the modern economic processes, theories and models perfectly.

Purpose and tasks of the research: The purpose of the research is to explore the theoretical foundations of the Islamic Development Bank, its core functions, analysis and prospects, and the provision of scientifically justified proposals.

The following tasks have been set in order to achieve the goal:

- Investigating the theoretical foundations of the Islamic Development Bank
- The development and development prospects of the Islamic Development Bank
- Investigating the Islamic Development Bank's relations in our country

Used research methods: Dissertation was analyzed by various methods, including analysis, synthesis, and also by induction and deduction methods.

Research information base: In the dissertation the materials of Azerbaijani, Turkish and Russian literature were used.

Research restrictions. Theoretical and methodological shortcomings that are hindering the research, lack of sufficient information and so on.

Research results: The Islamic Financial Services Council (IFSB) was established in Kuala Lumpur to ensure the reliability and stability of Islamic Finance. International Islamic Financial Markets (IIFM), located in Bahrain, is responsible for the development of Islamic financial instruments in the second market.

Scientific practical significance of the results: The measures proposed to strengthen Islamic financial institutions in Azerbaijan highlighted the most promising areas of cooperation.

Keywords: Islamic Development Bank, finance, Islamic banks, projects

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

- ABŞ:** Amerika Birləşmiş Ştatları
- İİB:** İslam İnkişaf Bankı
- İKT:** İslam Konfransı Təşkilatı
- SİB:** Sosial səpkili islam bankları
- İTB:** İslam əsaslı ticarət bankları
- ABERA:** Afrikadakı İqtisadi İnkişafın Ərəb Bankıdır

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	/
FƏSİL I. İSLAM MALİYYƏSİNİN NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI.....	11
1.1. İslam maliyyəsinin tarixi inkişafı.....	11
1.2. İslam maliyyəsinin nəzəri əsasları	24
1.3. İslam inkişaf bankının əsas funksiyaları	28
FƏSİL II. İSLAM İNKİŞAF BANKIN FƏALİYYƏTİN TƏHLİLİ.....	33
2.1. İslam inkişaf bankın fəaliyyətinin müasir vəzəyyəti	33
2.2. İslam İnkişaf Bankının böhranlara davamlığı və yeni meyillər	38
2.3. İslam xüsusiyyətləri olan layihələr	47
FƏSİL III . İSLAM İNKİŞAF BANKININ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ	58
3.1. İslam bankının region ölkələrin inkişafında rolu.....	58
3.2. İslam banklarının fəaliyyətinə nəzarət etmək problemi.....	61
3.3. İslam inkişaf bankının Azərbaycanla əlaqələri və inkişaf perspektivləri	69
NƏTİCƏ	75
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT	78

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Son illər ölkəmizdə müşahidə olunan iqtisadi inkişafın davamlılığını təmin etmək üçün müasir cəmiyyət müasir iqtisadi proseslərin, nəzəriyyələrin və modellərin öyrənilməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

İslam inkişaf Bankı və ya BVF - Beynəlxalq maliyyə institutu. Bu, dünyanın aparıcı maliyyə və kredit təşkilatlarından biridir. Müsəlman ölkələrinin üzvləridir.

İslam İnkişaf Bankı müsəlman ölkələrinin maliyyə nazirlərinin görüşünün qərarı ilə 1973-cü ildə yaradılıb. İİB-in missiyası İslam qanunlarına uyğun olaraq müsəlman dünyasında iqtisadi və sosial inkişafı dəstəkləməkdir.

Bu günə qədər 56 dövlət İİB-nin üzvüdür. Bankda üzvlük üçün əsas tələblər: İslam Əməkdaşlıq Təşkilatında iştirak, bankın kapitalına üzvlük haqqının ödənilməsi və bankın idarə heyətinin qəbul etdiyi qaydalar, prosedurlar, şərtlərə uyğunluğu. İİB qərargahı Ciddə (Səudiyyə Ərəbistanı) yerləşir. Region ofisləri Fas, Malayziya, Qazaxıstan və Seneqalda fəaliyyət göstərir. Bank həmçinin 12 üzv ölkədə - Əfqanıstan, Azərbaycan, Banqladeş, Qvineya, İndoneziya, İran, Nigeriya, Pakistan, Sierra Leone, Sudan, Özbəkistan və Yəməndə nümayəndəliklərə malikdir.

Bankın valyutası İslam dinarıdır. Rəsmi dil ərəb dilidir, ayrıca ingilis və fransızca da işləyən dillər kimi istifadə olunur.

İİB qrupuna: İslam İnkişaf Bankı, İslam Tədqiqat və Tədris İnstitutu, İnvestisiya və İxrac Krediti İslam Korporasiyası, Xüsusi Sektorun İnkişafı İslam Korporasiyası, Beynəlxalq İslam Ticarət və Maliyyə Korporasiyası daxildir.

İİB qrupunun əsas fəaliyyəti:

- layihənin maliyyələşdirilməsi (dövlət-özəl tərəfdaşlıq prinsipləri əsasında);
- üzv ölkələrdə yoxsulluğun azaldılmasına yardım etmək;

- ticarət və iqtisadi əməkdaşlığın inkişafı;
- kiçik və orta sahibkarlığın dəstəklənməsi (o cümlədən mikromaliyyələşdirmə vasitəsilə);
- üzv ölkələrin resurslarının səfərbər edilməsi;
- İslam maliyyə institutlarının paytaxtında iştirak;
- investisiya və ixrac kreditlərinin sığortası və təkrar sığortası;
- əmək qabiliyyətli əhali üçün tədqiqat və təhsil proqramlarının təşkili və fəvqəladə hallarda üzv ölkələrə yardım.

Bundan əlavə İİB, sükut istiqrazlarının İslam əvəzinin yerləşdirilməsini təşkil edir.

Dünyanın aparıcı reyting agentlikləri və risksiz maliyyə inkişaf institusunun nəzarəti üzrə Bazəl Komitəsi tərəfindən tanınan İİB AYİB , Asiya İnkişafı Bankı, Ali Audit Qurumlarının Beynəlxalq Təşkilatı, Dünya Bankı və s. Kimi aparıcı xarici inkişaf təşkilatları ilə əməkdaşlığı fəal şəkildə inkişaf etdirir .

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi İslam İnkişaf Bankının nəzəri əsaslarının tədqiq edilməsi, onun əsas funksiyaları, təhlili və perspektivləri və elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflərin verilməsindən ibarətdir.

Qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyən olunmuşdur:

- İslam inkişaf bankının nəzəri əsaslarının tədqiq edilməsi
- İslam inkişaf bankının təhlili və inkişaf perspektivləri
- İslam inkişaf bankının ölkəmizdəki əlaqələrinin dərinəndən araşdırılması

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Dissertasiya işinin obyektini İslam İnkişaf Bankının fəaliyyətinin başlıca xüsusiyyətləri təşkil edir.

İşin predmetini isə İslam İnkişaf Bankının fəaliyyətinin təhlili və inkişaf perspektivləri təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları. Dissertasiya işində Azərbaycan, türk və rus ədəbiyyatının matriallarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat işində statistik, sistemli yanaşma, müqayisəli təhlil, pozitiv və normativ yanaşma və müşahidə metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- İslam maliyyə sisteminin dünyada inkişafının əsas tendensiyaları İslam maliyyə institutlarının aktivlərinin artması, onların fəaliyyətinin coğrafi və sektoral genişlənməsi, maliyyə bazarının iştirakçıları üçün daha geniş göstəricilərin, xüsusən ixtisaslaşmış reytinglər, İslam maliyyə göstəriciləri indeksi;

- İslam və ənənəvi maliyyə institutları üçün fəaliyyət göstərmək üçün qanunvericiliyin dəyişdirilməsinə və bərabər şərtlərin yaradılmasına hazırlıq səviyyəsinə uyğun bir ölkənin təsnifatı təklif olundu;

- Azərbaycanda İslam maliyyə institutlarının gücləndirilməsi üçün təklif olunan tədbirlər, əməkdaşlığın ən perspektivli sahələrini vurğuladı.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri. Tədqiqatın aparılmağına əngəl olan nəzəri-metodoloji çatışmazlıqlar, yetərli informasiya bazasının olmamağı və s.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin nəzəri əhəmiyyəti İslam inkişaf bankının nəzəri, metodoloji və təşkilati əsaslarının inkişafı, eyni zamanda metodik yanaşmaların inkişafından ibarətdir.

Dissertasiya işinin praktiki əhəmiyyəti Azərbaycanda İslam maliyyələşməsi sisteminin inkişafı strategiyası hazırlanmasında, habelə sahibkarlıq subyektləri (banklar, sığorta şirkətləri) tərəfindən dövlət orqanlarının tədqiqatların nəticələrini tətbiq etmək imkanındır.

Dissertasiya işinin strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Dissertasiya işinin I Fəslində baxılan məsələlər.

I Fəsil İslam inkişaf bankının nəzəri – metodoloji əsasları başlığı altında İslam inkişaf bankının tarixi, əsasları və funksiyaları haqqında olan mövzulardan bəhs edilmişdir.

Dissertasiya işinin II Fəslində baxılan məsələlər.

II Fəsil İslam inkişaf bankının fəaliyyətinin təhlilindən bəhs edilmişdir. Burada İslam inkişaf bankının fəaliyyətinin müasir vəzəiyyəti, böhranlara davamlığı və yeni meyillərə yer verilmişdir.

Dissertasiya işinin III Fəslində baxılan məsələlər.

III Fəslə İslam inkişaf bankının inkişaf perspektivlərindən bəhs edilmişdir. Tədqiqat işində İslam bankının region ölkələrin inkişafında rolu, İslam xüsusiyyətləri olan layihələr, İslam inkişaf bankının Azərbaycanla əlaqələri və inkişaf perspektivləri haqqında geniş məlumat öz əksini tapmışdır.

FƏSİL I. İSLAM MALİYYƏSİNİN NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. İslam maliyyəsinin tarixi inkişafı

“Faizsiz bank işi” termini İslam Bankçılıq anlayışından daha geniş sahəni əhatə edir. Çünki dünyanın müxtəlif ölkələrində müxtəlif məqsədlər üçün tikilmiş İslam bankları mövcuddur, lakin İslam bankları kimi müəyyən edilə bilməz.

Bankçılıq sahəsində İslam prinsiplərini tətbiq etmək üçün ilk cəhd Misirdə bu əməliyyatların dini ideoloji mahiyyətinə istinad etmədən edildi. Bu cür sirr hökmdarların İslam ənənələrini və prinsiplərini ictimai həyatda canlandırmaq üçün İslam fundamentalizminin elan edilməsi kimi hər hansı cəhdləri qəbul etdiyini görən dominant siyasi rejimə əsaslanırdı.

1963-cü ildə bir Misir iqtisadçısı Əhməd Əl-Nəcər 1963-cü ildə Mit Gamrada mənfəət və itkilərdə səhmdar iştirakına əsaslanan bir əmanət bankı şəklində İslam bankçılığını tətbiq etməyə cəhd göstərdi. Bu təcrübə 1967-ci ilə qədər davam etdi və o dövrdə ölkədə 9 bank fəaliyyət göstərdi. Bu banklar əsasən ticarət və sənaye sahələrində birbaşa maliyyələşdirmə ilə və ya digər investorlar ilə birgə investisiya yatırdılar və ya faiz ödəmədilər və layihənin uğurla həyata keçirilməsi nəticəsində əldə olunan mənfəət məbləğləri ilə paylaşıdılar. Beləliklə, onlar əsasən əmanət investisiya təşkilatı kimi kommersiya bankı kimi fəaliyyət göstərdilər.

1971-ci ildə Misirdə qurulan Nazir Sosial Bank faizsiz kommersiya bankı elan edildi.

İslam İnkişaf Bankı (İİB) 1974-cü ildə İslam Ölkələri Təşkilatı (İKT) tərəfindən təsis edilib və əvvəlcə üzv ölkələrin iqtisadi inkişaf layihələri üçün sərmayə qoymaqda hökumətlərarası məqsədlər göstərmişdir. İİB-in əməliyyatları açıq şəkildə şəriət prinsiplərinə əsaslanır. 1970-ci illərdə bir çox müsəlman ölkələrində siyasi dəyişikliklər baş verib, bu da İslam maliyyə institutlarının qanuniləşdirilməsinə təkan verdi. Yaxın Şərqdə bir çox İslam bankları Dubay İslam Bankı (1975), Sudan Fayzel İslam Bankı (1977), Misirdə Fayzel İslam Bankı (1977), Bahreyn İlamik Bankı (1979) kimi hüquqi varlığını tapdılar. Pasifik-Asiya regionu bu dəyişikliyin təsirindən təsirlənməyib. Filippin Amana Bankı 1973-cü

İldə Prezident fərmanı ilə İslam xarakterinə istinad etmədən ixtisaslaşmış bir bank institutu olaraq yaradılıb. Bu bankın yaradılması Müsəlman qiyamına cavab olaraq, müsəlman icmasının həyatının iqtisadi tərəfinin ehtiyaclarını ödəmək tələbi ilə Filippin hökumətinə bir imtina idi.

Lakin, bu bankın əsas vəzifəsi ölkənin cənubundakı Mindanao, Sulu və Palawan şəhərlərində tikinti və yenidənqurma idi. Filippin Amana Bankının Cənubi Müsəlman ellərinin böyük şəhərlərində yerləşən 8 filialı Mindanao şəhərində qərargahı var. Bu bank tam İslam hesab edilmir, çünki İslamın maliyyələşdirmə üsulları ilə yanaşı, adi faiz əməliyyatları da var. Filippin bankının əmanət əməliyyatlarının iki "pəncərəsi" ilə necə işlədiyini müşahidə etmək maraqlıdır: ənənəvi və İslam. Buna baxmayaraq, bu bankı tam miqyaslı bir İslam bankına köçürmək üçün söylər edilir. Malayziyada İslam bankçılığı başlanğıcı 1983-cü ildə baş vermişdir. 1963-cü ildə təsis edilmiş İslami Maliyyə Korporasiyası Malayziyada ilk İslam maliyyə qurumu oldu. 1969-cu ildə bu təşkilat Pilgrim İşləri İdarəsinə və Fondun İdarəetmə Şöbəsinə çevrilmişdir və hazırda Tabung Hac kimi tanınır. Bu təşkilat şəriətin qanuna əsasən zəvvarların qənaətinə sərmayə qoyan bir maliyyə şirkəti kimi fəaliyyət göstərir, lakin onun rolu qeyri-bank maliyyə institutları çərçivəsində kifayət qədər məhduddur. Buna baxmayaraq Tabung Həcc müvəffəqiyyəti, islam bankçılığı xidmətlərinin tam çeşidini təmin edən İslam Malayziya Bank İslam Malayziya Berhad bankının açılmasına öz töhfəsini verərək Tabung Hac 80 milyon dollarlıq nizamnamə kapitalının 12,5% -ni ödəyib. Bu bank ölkənin müxtəlif yerlərində 14 filiala malikdir. Müsəlmanların azlıq əhalisində yaşadığı ölkələrdə qurulan bəzi İslam maliyyə qurumlarının qeyd edildiyi qeyd edilməlidir.

70-ci illərdə Hindistanda faizsiz qənaət və sosial kreditlər üzrə kəmiyyət artıb. 1978-ci ildə Lüksemburqda təsis edilmiş İslam Bankçılıq Sistemi (İslam Maliyyə Evi), Qərb icmasının İslam bankçılıq nümunəsini qoydu. Bu gün İslam bankları ABŞ, Böyük Britaniya və Batı Avropa ölkələrində açıq və uğurlu fəaliyyət göstərir. Danimarkanın İslam Beynəlxalq Bankı Kopenhagdə və Melburnda Avstraliya İslam İnvestisiya Şirkəti ilə fəaliyyət göstərir.

Bu gün Pakistan Milli kredit-bank sektoru regionda tam sürətlə yerləşir və İran təcrübəsinə çox yaxındır. Burada İran modelinə bənzər çox ciddi islamlaşma modeli, çox qısa müddət ərzində bütün kredit bank sisteminin əhəmiyyətli dərəcədə restrukturizasiyası üçün eyni alət və metodlardan istifadə olunur.

1983-cü ildən İslam banklarının yaradılmasına dair hüquqi baza ölkə qanunvericiliyinin inkişafı nəticəsində Malayziyada yaradılıb. Bir çox İslam bankları da bu ölkədə yaradılmışdır (Məmmədov Z.F., 2012:25).

1984-cü ildə Türkiyə Respublikasında “özəl maliyyə institutları haqqında” qanunun qəbul edilməsi ilə ölkə İslam bank prinsiplərinin prinsiplərini də öyrənməyi bilmişdi. Bu hadisədən sonra Faysal Finance və El Baraka Turk kimi özəl maliyyə qurumları 1985-ci ildən fəaliyyətə başlamışdır.

1999-cu ilin oktyabr ayında Pakistanda Ali Məhkəmə qərara aldı ki, borc üzrə əlavə hesablaşmaların və maraqların həyata keçirilməsi İslam mənəvi normalarına zidd olacaq və hökumət 2001-ci ilin ortalarından ölkədə tam hüquqlu Maliyyə və kredit bank sistemini tətbiq edib. Ölkənin bank praktikasının yeni prinsiplərə keçməsi bu qısa müddət ərzində bankların depozitlərinin və xüsusilə birinci dövr ərzində investisiya fəaliyyətinin pisləşməsinə gətirib çıxardı. Bundan əlavə, özəl sektor, xüsusilə də kiçik şirkətlər, fərdi sahibkarlar və tək-tək banklar tərəfindən diqqətli idi, çünki maliyyə resurslarının faktiki dəyəri əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Eyni zamanda, rəsmi bank sektorunda faiz dərəcələrinin ləğvi tez-tez birjadankənar borc bazarında və parabanlar sektorunda kreditin dəyərinin artmasına gətirib çıxardı.

Son illərdə iqtisadiyyat və bankçılıq sahəsində müsəlman mütəxəssislər faizlərin əvəzinin mümkün yollarını diqqətlə nəzərdən keçirmişlər. Müsəlman iqtisadçıları faizsiz iqtisadi sistemin iqtisadi modellərini inkişaf etdirmiş və maraqların aradan qaldırılmasının iqtisadi artım, resursların yaradılması və gəlirlərin paylanması təsirlərini təhlil etmişdir.

Onlar müasir bankların təşkili üçün nəzəri əsaslarını faizsiz şəkildə əsaslandırdılar. Bank əməkdaşları faizsiz bankçılıq üzrə ədəbiyyata böyük töhfə verdilər.

Faizsiz bankçılıq anlayışı artıq tamamilə nəzəri bir kateqoriya deyil. Ötən 20 il ərzində dünyanın müxtəlif yerlərində bir neçə İslam bankı yaradılıb və faizsiz bir şəkildə fəaliyyət göstərir. İslam dünyasının üç ölkəsi, Pakistan, İran və Sudan iqtisadiyyatın yüzdə birini ləğv etmək üçün cəsarətli bir cəhd etdi və bu məqsədlə əhəmiyyətli bir tərəqqi edildi.

Kredit faizinin arzuolunmaz nəticələrini anlamaq yalnız kreditlər üzrə faizlərin qadağan edilməsinin səbəblərini (istehsal kreditləri daxil olmaqla) izah etməklə yanaşı İslam ruhuna uyğun bir alternativ sistemin yaradılmasını da əsaslandırır. Faiz banklarının istənməyən xüsusiyyətləri aşağıdakı kimi xülasə edilə bilər:

1) Faiz əsaslı əməliyyatlar iqtisadi sistemin bərabərliyi prinsipini pozur. Borcalan, zərər baxımından belə kreditə görə müəyyən bir faiz ödəməlidir. Mənfəət qazanılmış olsa belə, mənfəətin dərəcəsini aşarsa, kredit üzrə faiz dözülməz bir yük ola bilər. Bir istehsal layihəsinə pul sərf olunduqda, mənfəət və zərər baxımından son nəticə tez-tez qeyri-müəyyəndir. Borcalanın iqtisadi şərtlərindən asılı olmayaraq "ət parçası" nın tələbi İslamda ədalət qaydalarını pozur.

Biznesdə, fərdi zərif və fiziki əməyin xərclərinə mütənasib olaraq mükafat ("pul qazanır") aldıqda yalnız vəziyyət etikdir. Faiz müqaviləsində borc verən heç bir şey göstərmir və heç bir pul sərf etmir, amma əsas məbləği və marağını alır. Hətta borcalanın işi, krediti investisiya etdiyi halda, itkiyə məruz qaldıqda, borc verən əsas məbləğin və faizin qaytarılmasını gözləyir.

2) Faydaya əsaslanan bir sistemin qeyri-sabitliyi müvəffəqiyyətsizlik nəticəsində bankruptcies gətirib çıxarır, nəticəsi məhsuldarlıq və işsizlik itkisidir. Depressiyalı vəziyyətdə olan faiz dərəcələrinin "ölü çəkisi" onun xarakterik xüsusiyyətləri aşağı olan sənaye ilə "xəstə" təşkil edir və onların "bərpa" çox problemlidir və bu işə öz növbəsində məşğulluqda mənfəətə səbəb olur.

3) Yüzdə bazlı sistem böyümədən daha təhlükəsizliyə yönəldilmişdir. Banklar öz investorlarına öhdəlik götürdükləri üçün, kreditlərin təhlükəsiz qaytarılması və onlara maraq göstərilməsində daha çox maraqlanırlar.

Bu, bankların öz borcalanlarını böyük şirkətlərə və ya kifayət qədər təhlükəsiz olduğu sübut edən təşkilatlara və ya şəxslərə məhdudlaşdırmasıdır. Banklar belə investisiya yollarının qeyri-kafi olacağına inanırlarsa, zəmanətli gəlir ilə dövlət qiymətli kağızlarına investisiya qoymağı üstün tuturlar. Fondun təhlükəsizliyinə həddindən artıq diqqət odur ki, böyümənin qarşısını alır, çünki bu sistem səyləri milli məhsulun artmasına səbəb ola biləcək, lakin bankın ödəmə qabiliyyətinə olan tələbini ödəmək üçün kifayət qədər təhlükəsizliyi olmayan çox sayda potensial sahibkarlardan maliyyə axını ayırır. Tanınmış şirkətlərə həddindən artıq sərmayə qoyuluşu və əhalinin böyük seqmenti üçün məhdudiyət də sərvət və gəlirdə artan dengesizliyə gətirib çıxarır.

4) faiz dərəcəsi sistemi xüsusilə kiçik müəssisələr üçün innovasiya üçün stimül deyildir. Böyük istehsalçı firmalar və böyük torpaq sahibləri yeniliklər gözlənilən mənfəət gətirmədikdə öz ehtiyatları kifayət qədər olduğundan, yeni texnologiyalarla sınaqdan keçirə bilirlər. Kiçik müəssisələr borclu vəsaitlərdən istifadə edərək yeni istehsal metodlarından istifadə etmək istəməirlər, çünki nəticələrdən asılı olmayaraq faiz və əsas borcların ödənilməsini təmin etməlidirlər. Məsələn, kənd təsərrüfatında kiçik fermerlər bu səbəbdən yeni əkinçilik üsullarını tətbiq etməirlər. Bu, yalnız böyümənin səviyyəsinə mənfi təsir göstərir, həm də gəlirin paylanmasında balanssızlığı artırır.

5) Maraqlı sistemə əsasən, banklar yalnız öz kapitalını saxlamağa və marağın alınmasına maraqlıdırlar. Onlar tərəfindən maliyyələşdirilən müəssisələrə olan marağ yalnız bu cür müəssisələrin faiz ödənişlərini təmin edəcək pul vəsaitlərinin hərəkəti yaratma qabiliyyətləri baxımından səmərəliliyi və rentabelliği baxımından məhduddur. Bank tərəfindən kredit kimi verilmiş pul vəsaitlərinin qaytarılması müəyyənləşdirilib və maliyyələşdirilən müəssisənin real mənfəətindən asılı olmayaraq, banklar müəssisələri ən böyük mənfəət potensialı ilə təmin etmək üçün heç bir təşviqə malik deyillər. Sosial yönümlülük səmərəliliyin tərifini dəyişə və xeyirdən başqa parametrlər baxımından nəzərə ala bilər. Lakin, özəl sektorun əksəriyyətinin layihələri üçün effektivliyin əsas meyarı kârlılıqdır.

İslam bankçılığının öyrənilməsinin vacibliyi biz cəmiyyətin hazırkı inkişaf mərhələsini xarakterizə edən ümumi sosial proseslərlə əlaqələndiririk, yəni:

Bir tərəfdən, qloballaşma (birləşmə) və digər tərəfdən iqtisadi və mədəni müxtəlifliyin artması. Buna görə mədəniyyətlərin, ölkələrin və bölgələrin inkişafının dəyişkənliyi və alternativliyidir.

Bir tərəfdən cəmiyyətin müxtəlif sahələrinin (iqtisadiyyat, maliyyə, siyasət, istirahət) müstəqilliyini artırmaq və digər tərəfdən bir-birinə qarşılıqlı əlaqələri artırmaq tendensiyasıdır.

3 Ruhani dəyərlərin (din şəklində də daxil olmaqla) və cəmiyyətin iqtisadi (iqtisadi) həyatının sıx əlaqəlidir.

İslamın fikrincə, Weber, hərbi qüvvə tərəfindən yayılan döyüşçü bir dindir. Müsəlman şəhərləri ticarətin inkişafına və şəhər burjuaziyasının böyüməsinə töhfə verməyən bir növ hərbi düşərgələrdir. Weber sözlərinə görə, islam hüququ, müqəddəs qanunun davamlılığı və dəyişən sosial şərait arasındakı qaçılmaz ziddiyyətlərdən asılıdır. Bu şərtlər - militarist etika, avtoritar şəhər strukturları, burjuaziyanın olmaması və qanunun iradəsizliyi - Weberin fikrincə, kapitalizmin inkişafı qarşısı alındı.

Fiqh - Müsəlman kitabına əsaslanan islam hüququ və Peyğəmbər Əfəndimizin həyat hekayəsi dəyişən sosial şəraitə uyğunlaşmaqla hər zaman dinamik inkişaf etmiş, eyni zamanda iqtisadi sistemlə bağlı əsas müddəalara, məsələn, kredit faizinə münasibət kimi dəyişməz qalmış, yüksək riskli iştirak etmək uzunmüddətli maliyyə müəssisələri və s. müəyyən bir dərəcədə mühafizəkarlığa malik olan fiqh, eyni zamanda yeni dövrlərdə meydana gələn dəyişikliklərə çox həssas bir şey təqdim etdi və İslam dininin ümumi şəklini təhrif etmədən özünü yeni ictimai reallıqlara uyğunlaşdırdı.

Bizə görə, Weberin müsəlman şəhərləri ticarətin inkişafına qatqı verməməsi ilə bağlı bəyanatı tamamilə ədalətli deyil. İslamda qurulacaq bir quruluş qatını, ticarət etmək, necə məşğulluq etmək, müştəri ilə necə məşğul olmağı və s. Ticarətin "Sünnə" olduğu üçün bu mümkün deyil, yəni. İslamda istənilən hərəkət.

Peyğəmbər Məhəmməd özü bir tacir idi və o, müsəlman möminlər üçün insan davranışının ən yaxşı nümunəsidir.

Buna baxmayaraq, Weber'in əsərlərindən əldə edə biləcəyimiz əsas fikir, dinin iqtisadiyyata aiddir. Bu, müəyyən bir sosial-mədəni məkanda iqtisadiyyatın etik tərkibini müəyyən edən bu və ya bu doktrinanın dəyər dini çərçivəsidir.

Din və cəmiyyətin bu əlaqəsində maraqlı fikirləri olan digər sosioloq sosial və iqtisadi K. Polanyidir. Onun "Böyük Dönüşüm" adlı əsəri nəzərə alındı.

Müəllifin sözlərinə görə, bazarlar universal ünsiyyət mexanizmi deyil. İbtidai və orta əsr cəmiyyətlərini öyrənməklə, o, sosial sifarişin, dövlət müdaxiləsinin saxlanması ilə əlaqəli qarşılıqlı münasibətlərin ənənəvi əlaqələrini və yalnız son dərəcə mənafeyli maraq və mənfəət əldə etmək istəyini bazarların və əmtəə iqtisadiyyatının yaranmasında mühüm rol oynadığını göstərdi. Buna görə Polanyi, ictimai əlaqələrin əsas və iqtisadi cəhətdən ikincidir. O deyir ki, iqtisadi qaydalar adətən ictimai bir funksiyadır, ikincisi isə birinci təmin edir.

Təmiz iqtisadi qüvvələr sosial təsisatlar və sosial şəbəkələr vasitəsilə süzülür, onların təsiri altında dəyişir. Məsələn, pre-sənaye cəmiyyətlərindəki qiymətlər həmişə arz və tələbat qanununa əməl etmir, çünki alıcılar və satanlar arasında əlaqələr bu qanunun qüvvəsini məhdudlaşdıran sosial qarşılıqlılıq prinsipləri olan qurumlar və mədəniyyətlər qurulur.

Sözdə mənəvi iqtisadiyyatın ("mənəvi iqtisadiyyat") nəzəriyyəsi K. Polanyinin kurumsallaşmasıdır. Bu, ənənəvi "üçüncü dünya" təsərrüfatlarının tədqiqatları əsasında, eləcə də Qərbi Avropada burjua münasibətlərinin formalaşması tarixi ilə formalaşmışdır.

Bu işlər keçmişdə baş verən ənənəvi ("irrasional") motivlərin roluna diqqət yetirir və ədalət, azad yardım, kollektiv sağalma anlayışları, əhalinin kütləvi sosial təbəqələrinin mədəniyyətinin xarakterik xüsusiyyətləri ilə bağlı bu gün oynayır.

Dünyada mövcud olan zəhmətkeş iqtisadi vəziyyətin səbəblərini təhlil edərkən, biz bunu belə bir şəkildə qoysaq, iqtisadiyyatın cəmiyyətdən ayrılması və bunun nəticəsində bizdə global bir böhran var deyə iddia edə bilərik.

İslam maliyyə təşkilatı 26 fevral 1990-cı ildə Bəhreində yaradılmışdır. Dünya bank sistemində İslam bank işi artıq nümayiş etdirilmiş, 1991-ci ildə İndoneziyanın ilk İslam bankı Muamalat Bank yaradılmışdır. 200-ə yaxın islam maliyyə təşkilatı yaradılıb, 40% Şərqdə idi, 20% Afrika ölkələrində idi və 40% Amerika və Avropa ölkələrində idi. Bu İslam bankları ənənəvi banklardan fərqlənir. İslam bankları faizsiz bazar günləri fəaliyyət göstərir və İslam bank vəzifələrinin yerinə yetirilməsində fəal rol oynayırlar: İslam bankları adi banklarla birlikdə öz ölkələrində sabit mövqe qazanmışlar, məsələn, Türkiyə Respublikasının özəl maliyyə institutları kimi tanınan İslam bank prinsipləri sürətlə inkişaf edir və onlarla sürətlə inkişaf edir.

Cədvəl 1: Türk Özəl Finans Qurumlarının şöbə və işçi sayları (2005-İyul 2018)

Şöbə sayı						İşçi sayı				
	2015	2016	2017	2018	İyul 2018	2015	2016	2017	2018	İyul 2018
Kuveyt Türk	358	385	399	405	429	5442	5588	5749	5978	5997
Family Finans	286	287	295	306	312	3245	3531	3767	3661	3755
Asya Finans	252	261	283	308	311	2838	3251	3598	3941	3998
Anadol Finans	224	250	270	291	308	3250	3321	3572	3681	3952
Albaraka Türk	238	249	253	266	273	3672	3895	3976	4002	4188
Toplam	1358	1432	1500	1576	1633	18447	19586	20662	21263	21890

Mənbə: Özəl Finans Qurumları Birliyi, Dünyada və Türkiyədə faizsiz Bankçılıq, 2018.

Hal-hazırda İslam prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərən banklar Malayziyada bunu yaşayır. Ölkə birja bazarında brokerlik əməliyyatlarının, şəriata əsaslanan bank və maliyyə fəaliyyətinin əsas mərkəzi halına gəlir.

Yerli bankirlərə görə evlərin tikintisi və ya satın alınması üçün İslam kreditlərinə olan ən böyük tələbat əsasən Buddistlər və xristianlar tərəfindən təmsil olunmuş Çin azlıqları tərəfindən istifadə olunur. Şəriət prinsipləri, zəmanət vermək və ya faiz ödəməyi qadağan edir, ticarət valyutasını əvəzsiz dəyərdə deyil, qumar, fahişəlik, spirt istehlakı, donuz əti və İslam tərəfindən qınan digər "əməliyyatlar" ilə bağlı hər hansı bir əməliyyat həyata keçirir.

Malayziya əhalisinin yarısı İslamı qəbul edir, bu növün müasir bankçılıq növlərinin inkişafında lider olmaq istəyir. Hökumət ölkəni Yaxın Şərq və Müsəlman dünyasının digər bölgələrindən Asiya ölkələrinə investisiya etmək üçün ölkəyə çevirmək fikrini dəstəkləyir. Daha az dərəcədə Malayziyanın bu regiondakı vəsaitlərlə əməliyyatlarda yaranan təmasları istifadə edərək Yaxın Şərqdəki investisiyaların təşviqi üzərində dayanır. Belə bir siyasətin faydaları aydındır, çünki dünya əhalisinin 20%-i Müsəlmandır və bu region qeyri-investisiyalaşdırılmış pulların ən böyük mərkəzidir.

1993-cü ildə Malayziya qanunvericiliyinə düzəliş edildikdən sonra, 23 kommersiya bankı, 19 maliyyə şirkəti və 3 ticarət bankı Quranda əsaslanan prinsiplər üzərində çalışmağa başladı. 1996-cı ilin birinci yarısının sonunda faizsiz «İslam» hesablarında olan əmanətlər 6,1 milyard dollara çatıb. (2,43 milyard dollar), yaxud bütün bank əmanətlərinin 2 faizini təşkil edir. Malayziyada mərkəzi bankın qiymətli kağızlar bazarları və böyük korporasiyalar, xəzinədarlıq istiqrazları və digər maliyyə alətləri də islam postulates əsasında işləyib hazırlanmışdır. Ərəb-Malayziya bankı, ölkənin ilk İslam viza kartı sistemini yaymaq üçün aktiv bir kampaniya başlatdı. Bank rəhbərliyi tərəfindən mümkün olduğu təqdirdə, gecə klublarının xidmətlərinə görə ödəniş kartlarının istifadəsinə qadağa qoyulur, masaj salonları və bu cür digər müəssisələr. Borsada broker əməliyyatları sahəsində ən radikal təşəbbüslər alınmışdır. Bu sahədə "Abrar Group International" investisiya holding şirkəti 2 mlrd. üzük Əvvəlcə Orta və Orta Şərqnin əsasən müştərilərinə xidmət etmişdir. Hal-hazırda, xarici müştəri ümumi sayının 40% -dən çox olmamaqdadır. Komissiya, müştərilərin vəsaitlərinin investisiya fondlarından əldə edilən gəlirlərin 20% -ni alır.

Digər bir broker şirkəti, Rəşid Hüseyn Asset Management, bu ilin may ayından etibarən səhm indeksini Şəriət prinsiplərinə uyğunlaşdırmaq üçün şirkətlərin fəaliyyətinin paralel yoxlanılması ilə hesablamağa başladı. "Rəşid Hüseyn Berhad" xüsusi indeksində 184 şirkətin (bunun 29% -i telekommunikasiya və enerji sektorunda, 14,8% -i emal sənayesində, 12,5% -i əkinçilikdə, 9,1% -i neft-qaz sənayesində fəaliyyət göstərir) , ticarət -8,3%, tikinti materialları istehsalı 5,1%, daşınmaz əmlak sektoru 5,0%, nəqliyyatda -4,7%, avtomobil sənayesində -4,4%, dağ-mədən sənayesi 3,1% 2,0%, meşə sənayesi -1,6%, maliyyə sahəsi 0,3%) və kiçik düzəlişlər ilə daha çox "Emas" indeksinin tendensiyasına uyğundur.

Hal-hazırda, Abrar və Rəşid Hussain Şəriət prinsipləri əsasında Asiyada fəaliyyət göstərən şirkətlər üçün qarşılıqlı fondların təşkili üçün imkanlar axtarır. Müsəlmanların sayı 160 milyon olan İndoneziyadakı İslam ənənələrinə əsasən brokerlik əməliyyatları üçün xüsusi perspektivlər mövcuddur, bu sahədə problemlər şirkətləri dini normalara riayət etmək üçün böyük miqyaslı işlərlə əlaqələndirilir. Bir çox korporasiya bank faizini ödəyir və ya onu ödəyir, bu da onları effektiv olaraq İslam banklarının potensial müştərilərindən istisna edir. Ancaq Malayziya yanaşması şirkətin fəaliyyətinin Şəriət prinsiplərinə uyğun olub olmadığını müəyyənləşdirmək üçün çox çevikdir. Hətta xarici banklar İslam kimi eyni prinsiplər üzrə xidmətlər təqdim etməyə başladılar. Müştərilər arasında " İslam hesabından borcun müntəzəm hesaba köçürülməsinə icazə verilir.

Cədvəl 2: Özel Finans Qurmları ststistik göstərici

	İlin əvvəlindən sonuna kimi		% dəyişimi	
	2017	2018	2017	2018
Cəmi aktivlər: Bütün maliyyə qurumları İslam bankçılığı	25231 (5329)	30241 (8120)	65 (20.0)	78.9 (36.1)
Cəmi depozitlər: Bütün maliyyə qurumları İslam bankçılığı	9876 (3925)	12068 (5670)	50.8 (26.6)	45.2 (-3.5)
Cəmi maliyyələşmə: Bütün maliyyə qurumları İslam bankçılığı	9851 (3957)	19547 (5832)	79.5 (29.1)	80.0 (20.6)
Maliyyələşmə-depozit dərəcəsi % Bütün maliyyə qurumları İslam bankçılığı	92.5 (77.1)	125.8 (140.0)	27.3 (-0.9)	32.2 (38.5)

Mənbə: Bank Negara Malaziya–2018.

Son illər islam banklarının aktivləri 15% artıb, son illər isə banklar 2008-ci ilin ABŞ-da maliyyə böhranı zamanı bir çox bankların mənfəət əldə etməsi ilə gəlirli olub.

Cədvəl 3: Qlobal səviyyədə İslam maliyyə aktivləri

İllər	2017	2018
Kommersiya bankları	698	10215
İnvestisiya bankları	251	425
Sukuk istiqrazları	95	184
Fondlar	23	28
Takaful	15	18
Cəm	1082	10870

Mənbə: IFSL estimates based on The Banker, Ernst & Young, World Islamic Funds & Capital Markets Conference

Müsəlman dövlətlərində islam əsaslı ticarət bankları da fəaliyyət göstərir. Ümumilikdə, İslam bank sistemini 3 qrupa ayırmaq olar:

1. İslam İnkişaf Bankı (İİB);
2. Sosial səpkili islam bankları (SİB);
3. İslam əsaslı ticarət bankları (İTB).

İslam bankı hər dövlətin bank sahəsində öz təşkilati strukturuna, fəaliyyətinə görə fərqlənir və müxtəlif formalara ayrılır:

- 1) İslam bankları hökumət sektorunda (Pakistan, İran, Sudan);
- 2) İslam bankları qarışıq sektorda, yəni burada həm ənənəvi bankçılıq, həm də islam bankçılığı fəaliyyət göstərir. (Türkiyə, Misir, İordaniya, Malaziya)
- 3) Bank olmayan maliyyə institutları (Banqladeş, Hindistan)

İslam bankı hər bir dövlət Quran və Sunnət ilə bərabər öz qaydaları ilə də tənzimlənir. Belə ki, hər bir ölkənin praktikasında bunlar müxtəlifdir.

İslam Bankçılıq sistemi öz fəaliyyət sistemini əsasən 3 prinsip üzərində qurur:

1. Mudaraba.
2. Muşərəkə.

3. Murabaha.

Əslində, bu konsepsiyalar bank əməliyyatlarının tənzimlənməsi üçün əsasdır. Bütün iqtisadi fəaliyyət İslam hüququ normaları ilə tənzimləndiyindən bank sistemi də bu normalara tabedir. Çünki bank fəaliyyəti kreditləşmə ilə bağlıdır və öz biznesində faiz dərəcələrini dəqiq əks etdirməlidir.

Mudarabın Tərəfdaşlığı zamanı "dovşanların hökmdarına" pul qoyan insan "mübarib", "amil", "kirad" və ya "mükarada" adlı şəxs pullarını, ideyalarını və ya pullarını hərəkətə gətirən şəxsə verir.

Mudarabın əsas xüsusiyyətləri bunlardır: (Burhonov, J.,2006):

- Sərmayə sahibi olan adam ilə əməyini, bacarıq və təcrübəsini ortaya qoyan şəxsin mənfəət/zərəre ortaq olmaları;
- Tərəflərin mənfəət/zərəre paylarının dəqiq bəlli olmaması və mənfəət/zərərin tərəflər arasında əvvəlcədən təyin olunmuş bir nisbətdə bölünməsi;
- Zərərin tamamilə sərmayədara aid olması;
- Sərmayənin əməyini qoyan tərəfindən idarə olunması;
- İnvestor baxılması üçün yalnız hüququna malikdir;
- İnvestisiya qızıl, gümüş və pul olmalıdır.

İslam bank biznesinin ikinci mühüm prinsipi konsensusdur. Konsolidasiya hər iki tərəfin ortaq olduğunu bildirir.

İslam bankları gəlirlərini və mənfəətlərini aşağıdakı fondlardan qazanır və saxlayır (http://www.dib.ae/en/realestate_musharika.htm– 2019):

- Mudaraba
- Muşarəkə
- Murabaha
- İcara
- İcara va İqtina (İcarə alınması)
- Muşarəkə Mutanaqisa
- Borc xidmətinə qarşılıq kredit
- faizsiz kredit.

İslam bank əməliyyatları və müqavilələr Fiqh-Əl-Muamalat (İslam qayda və qanunları) əsasında aparılır.

Şəkil 1: İslam bankçılığında bağlanan əsas müqavilələr

Mənbə: (Burhonov, J.,2006):

Faizsiz fond toplama üsulları 2 əsas qrupa bölünür:

- Cari hesablar;
- qatılma hesabları;

İslam Bankında səhmlərin formaları yuxarıda göstəriləndiyi kimi cari və konsolidasiya edilmiş hesablar kimi təsnif edilir.

- Cari hesablar: cari hesablar üzrə faizlər və dividendlər nəzərə alınmır, hüquqi şəxslər və şəxslər tərəfindən İslam bankının istənilən vaxt tam və ya qismən çıxarılması ilə açılır. Bu hesablar milli və ya müştərinin qərarı ilə konvertasiya edilə bilər ki, hər hansı bir valyuta açıla bilər. Cari hesablarla tranzaksiyaya və maraqlı tərəflərin təqdim edilməsinə görə məsuliyyət ölkə və bank tərəfindən tənzimlənir. Fasiləsiz qənaət kimi cari hesablarda mövcud olan vəsaitlər də İslam bank işini tətbiq edən banklar üçün bahalı mənbələrdir.

- Klirinq hesabları-İslam banklarında fəaliyyət göstərən hər hansı bir iş həyata zaman gəlir və zərər şəklində açıq hesabları olan hesabları (Al-Jarhi, M. A., Iqbal, M. - 2001):

$$VD_t = \frac{TAD_t}{THD_t}$$

$$HD_t = \frac{M}{VD_t}$$

1.2. İslam maliyyəsinin nəzəri əsasları

İslam iqtisadiyyatı anlayışı müasir cəmiyyət üçün təəccüblü və qəribə bir hadisədir. Buna baxmayaraq, dünya iqtisadiyyatının mütəxəssislərini paradoksal bir fenomen adlandırırlar, çünki onlar ənənəvi kapitalist formalaşmada müstəsna bir yer tutmağa başladılar.

Maliyyə institutlarının mövcud olduğu və fəaliyyət göstərdiyi iqtisadi İslam modeli bir neçə konseptual bərabər müddəalara sxematik olaraq endirilə bilər. Onlar Quranda və İslamın digər müqəddəs mətnlərində olan bir formadadır.

Doktrina deyir ki, insan müəyyən bir bazar dəyəri və bir qaynağın sosial dəyər (pul, mal, daşınmaz əmlak, yenilikçi ideya, idarəetmə təcrübəsi və s.) sahibidir və onun həyatının müddəti ərzində bu resursların Allahın əmri ilə vəkili olur. Bu qaynaq, məsələn, xəzinəyə çevirmək və spekulativ əməliyyatlara göndərilmək üçün boş qalmamalıdır. Bir insana əmanət qaynağı administratora maddi mükafat verilməsi, əlavə dəyərin əlavə edilməsi, pul vəsaitlərinin deyil, mal və xidmətlərin kütləsində artım yaratmaq da daxil olmaqla bütün cəmiyyətin xeyrinə rəasional olaraq istifadə edilməlidir.

Resursların istifadəsi və ya mübadiləsi hesab edilmir, əgər iqtisadi cəhətdən mümkün olan xərclər pozulmursa və şərtsiz ödəniş üçün zəruri olan resurs əvvəlcədən müəyyən edilməmişsə, əvvəlcədən müəyyən edilmir. Buna görə, ilk növbədə, kredit əməliyyatında olduğu kimi, müxtəlif məbləğdə pul köçürməsinə icazə verilmir. İkincisi, resursların istifadəsi, onların birləşməsi tələb olunarsa, sahibkarların biznes müəssisəsinin mənfəət və zərərlərində iştirak payı ilə baş verir. Bu tamamilə maliyyə vasitəçi kimi qəbul edilən rolu oynayan banklara bölünür. Bu səbəbdən maliyyəçi mükafatının birbaşa və tamamilə bu müəssisənin son nəticəsinə və onun iqtisadi həyat qabiliyyətindən yaranan qiymətləndirmənin düzgünlüyünə əsaslanır.

İslam maliyyələşməsi ilə dünyanın dominant modeli arasındakı əsas texniki fərqin kredit faizinin ləğvinə qədər azaldıla biləcəyini demək əhəmiyyətli dərəcədə sadələşdirmək olar. Bu, İslam iqtisadçılarına daha çox adekvat "kapital

səmərəliliyi" tətbiq etmək üçün, spekulativ, xüsusi təsirlər də daxil olmaqla, çoxsaylı subyektlərə tabe olan "pul qiyməti" kimi bir alət əvəzinə imkan verir (Al-Jarhi, M. A., 2002).

İslam iqtisadiyyatının nəzəri əsasları, fərdi şəxsi maraqlarından və dövlət problemlərinə son qoyaraq, iqtisadi fəaliyyətin bütün sahələrini əhatə edir. Həqiqətən İslam iqtisadiyyatı şəriət normalarını həyata keçirən qanunvericilik, siyasi və sosial bazası olan bir cəmiyyətdə tətbiq olunur və həyata keçirilir. Eyni zamanda müsəlman mühitindən kənarında fəaliyyət göstərən ayrı-ayrı İslam strukturlarının rolu azaldılmamalıdır. Qərbi ölkələrinin müasir bazar münasibətlərində güclü yer tutan İslam bankları, maliyyə institutları, ticarət müəssisələri canlı nümunəsidir. İslam alətlərini maliyyə və maliyyə sektorlarına qarşı mübarizə kimi təşkili və tətbiqi üçün İslam alətlərindən istifadə fikrini nəzərə almaq, İslamın ümumi yüksəlişi və yeni tarixi şəraitdə canlanma ilə əlaqələndirilir.

İslam bankları İslam ölkələrində sabit mövqe qazanmışlar. Pakistanda, İran, Sudan və Malayziyada islam bankları makroiqtisadi səviyyədə tətbiq olunur. Qeyri-müsəlman ölkələrdə də - Böyük Britaniya, Danimarka, Filippin - İslam bankları var.

Hal-hazırda İslam maliyyə və bank qurumları ənənəvi maliyyələşmə üstünlüyünə malikdirlər. 2017-ci ildə Bankerin İslam maliyyələşdirmə sorğusu göstərir ki, şəriətə uyğun 925 ən böyük maliyyə qurumunun aktivləri 32.9% artaraq 2018-ci ildə 953 milyard dollardan 10354 milyard dollara çatıb (bu rəqəm 2019-cu ildə 3 trilyon dolları keçəcəkdir). Dünyanın ilk 5000 bankında aktivlərin artımı əvvəlki ilə nisbətən 29,5% -dən 10.2% -ə enmişdir.

1980-ci illərin ortalarında "İslam maliyyə sistemi" termini ortaya çıxdı. İslam maliyyə sistemi tez-tez qeyri-faizli maliyyə sistemi kimi təsvir olunur. İslam bankçılığı şəriata əsaslanır - İslam cəmiyyətinin iqtisadi idarəetmə, sosial, siyasi və mədəni aspektləri ilə bağlı bir sıra qaydalar və qanunlar.

Son zamanlar "İslam bankı" konsepsiyası bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə maliyyəçilərin leksikonuna möhkəm şəkildə qoşulmuşdur. İslam bankları İslam maliyyə sisteminin əsas elementidir. İslam bankları ənənəvi banklar kimi eyni

funksiyaları yerinə yetirir, yəni. milli ödəniş sisteminin işini təmin edir və maliyyə vasitəçiləri kimi çıxış edir. İslam əxlaq normalarına əsasən, dürüst əməyin, eləcə də mirasın və ya hədiyyə qazanmış sərvətin tanınması vacibdir. Ənənəvi olaraq bu tip bankın əsas fərqləndirici xüsusiyyəti maraqsız gəlir əldə etməkdir. İslam bankları layihə iştirakçısı olma yolu ilə gəlir əldə edirlər.

Eyni zamanda, bir İslam bankı mənfəəti müəssisə ilə eyni zamanda onun riskləri ilə bölüşür. Bundan əlavə, Bank ticarətdə iştirak edə və malların alınması və qiymətinin satılması qiyməti arasındakı markadan bir mənfəət əldə edə bilər. Şəriət qanununa əsasən tütün, alkoqol, silah, pornoqrafiyanın yayılması və qumar oyunlarının inkişafı ilə bağlı əməliyyatları maliyyələşdirmək qadağandır. Ümumiyyətlə, İslam banklarının pul və birliyin qanunlarını birləşdirməyə çalışması baxımından unikaldir. İlk İslami banklar 1970-ci illərdə, maliyyə prinsipləri Şəriət qanununu təqib etmək məqsədilə ortaya çıxdı. İslam bankları pul və əxlaq qanunlarını birləşdirməyə çalışmaq baxımından unikaldir. İlk İslami banklar 1970-ci illərdə, maliyyə prinsipləri Şəriət qanununu təqib etmək məqsədilə ortaya çıxdı. İslam bankları pul və əxlaq qanunlarını birləşdirməyə çalışmaq baxımından unikaldir. İlk İslami banklar 1970-ci illərdə, maliyyə prinsipləri Şəriət qanununu təqib etmək məqsədilə ortaya çıxdı.

İslam kreditləri, ənənəvi banklarda verilən kreditlərdən tamamilə fərqlənir. İslam banklarına investisiya hər hansı bir şirkət və ya layihə, əməliyyatın maksimum şəffaflığını və ümumi mənfəətin hər iki mənfəətə və zərərinə bərabər iştirak etməsini tələb edir. Beləliklə, şəriət maliyyələşdirilən tərəfin və sahibinin rolu və imkanlarını bərabərləşdirir. İslam prinsipləri ilə fəaliyyət göstərən banklar adi kommersiya bankları üçün ilk mənfəət mənbəyinə malik deyil (verilmiş kreditlər üzrə faiz və cəlb olunmuş vəsaitlər üzrə faiz arasındakı fərq). Ancaq İslam bankları hələ də mənfəət mənbələrinə malikdirlər. İslam bankları üçün gəlir mənbəyi "Musharaka", "Mudaraba" və "Kard Ul Həsən" əməliyyatlarıdır.

Musharaka maliyyə sahəsindəki İslami bir əməkdaşlıq üsuludur. İki tərəf bir layihəni maliyyələşdirmək üçün öz sərmayələrini həvalə edərkən, bu mənfəəti

əvvəlcədən kapitalın iştirakına əsasən bir qaydada bölüşdürülmüş və zərərlərmüəyyən edilmişdir.

Mudaraba, bir tərəfin layihənin maliyyələşdirilməsi üçün lazımlı sermayəni tam təmin etdiyi və digərinin (Mudarib kimi tanınan) sahibkarlıq bacarıqlarını istifadə edərək layihəni idarə etdiyi iki tərəf arasında bir razılıqdır.

Card ul Hassan (xeyriyyə krediti) ya ehtiyac sahibi şəxslərə, təşkilatlara, bölgələrə və ya bir bankın bir tərəfdaşı olan bir şirkətin müəyyən bir iş fəaliyyəti üçün qısamüddətli subsidiya kimi təmin edilən faizsiz kreditdir.

Ənənəvi bank faiz alır, pul alır və satır. İslam bankı, maliyyə işinin kredit bazasını əmanətçilərin pullarını yığan bir hesab açaraq investisiyaya köçürür. Bu vəsaitlərlə, bank sahibkarları maliyyələşdirir. Ancaq, ənənəvi maraqların əvəzinə, sahibkarın mənfəətini bankla və öz növbəsində investitorlapaylaşır. İslam bank sisteminin xüsusi mexanizmləri və vasitələrindən asılı olaraq, zərərlər də paylanılır. Əsas prinsip aşağıdakılardan ibarətdir: bir bankın və ya əmanətçinin haqqı ilkin olaraq təmin edilmir, amma kommersiya mənfəətinin törəməsi kimi yaranır. Bankın gəlirləri gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsindən ibarətdir. Pulunu İslam bankına gətirən müştəri cari hesaba və ya investisiya hesabına qoymağı seçə bilər. Müştəri pulunu cari hesaba yatırırsa, dövlət tərəfindən təyin olunan inflyasiya istisna olmaqla, heç bir mənfəət əldə etmir. Bir investisiya hesabı açıldığında, bank və müştəri bir və ya digər investisiya layihəsində bankın gəlirindən müştərinin mənfəətinə razılaşırlar.

Bir bankdan bir iş açmaq və ya əmlak almaq üçün pul almış bir müsəlman illik haqqı ödəmir. Bunun əvəzinə, bank borcalanın işindən əldə edilən mənfəətin payına sahib olur. Lakin, borcalanın işi uğursuz və iş adamı iflas edərsə, o, (ənənəvi banklarda olduğu kimi) kredit məbləğini ödəməyəcəkdir.

Borcalanın bankın özü baxımından saleh və dini bir şəxs olmasına baxmayaraq "maraqlı" kredit götürür.

İslamın ribaya (maraq) 1400 ildir qadağan etdiyi və İslam banklarının yalnız son 15 ildə meydana gələn faktlarını nəzərə alaraq, İslam maliyyələşdirmə modelinin mövcud sistemin uzun müddət əvəz edilməməsi səbəbi ortaya çıxır.

İslam bankçılığı tarixinin baxımından Malayziyada belə bir maliyyə təşkilatının ortaya çıxmasının yeganə olduğunu qeyd etmək lazımdır. Bu Həcc nümayəndəliyi və Malayziya Fondunun İdarə Heyətinin maliyyə qurumudur, bu da Tabung Hacı kimi tanınır. Bu qurumun yaranma səbəbi Malayziya müsəlmanlarının həcc ziyarəti üçün xərclənmiş pulların ribadan təmiz və təmiz olmadığını göstərmək arzusu idi. Bu adi kommersiya banklarında pul yatırmaq mümkün olmadığı üçün xüsusi maliyyə institutları yaratmağı arzulamışdı. Beləliklə, şəhərdəki ilk İslam bankı 1972-ci ildə Qahirədə fəaliyyətə başlayan Nasser Sosial Bankın iştirakı ilə qurulmuşdur. Bank avtonom statusu olan ictimai idi. Onun məqsədi əsasən, mənfəətlə bölüşmək, kasıb və möhtaclara yardım etmək, universitetlərin və digər ali təhsil müəssisələrinin tələbələrinə kredit vermək üçün kiçik layihələr üçün faizsiz kreditlər vermək idi. Bu cür sosial funksiyaların həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq, Sosial Bank Nasser işin başlanğıc mərhələlərində 1957-ci ildə bankçılıq və kredit hüququnun təməllərinə riayət etməmişdir. Bank əvvəlcə Maliyyə Nazirliyi nəzdində fəaliyyət göstərirdi, lakin hazırda Sosial İşlər və Sığorta Nazirliyi nəzdində fəaliyyət göstərir. Bankın kapitalı Prezidentin büdcədən kənar vəsaitlərdən ayırdığı vəsaitlə təmsil olunub.

1975-ci ildə Dubai İslam Bankı idi. Dubai İslam Bankı 50 milyon dolları olan Dubai ilə ümumi mərkəzi olan bir anonim şirkətdir. Dubay və Küveyt hökumətləri, bankın paytaxtı içərisində yüzdə 20 və yüzdə 10 nisbətində iştirak etdi. 1975-ci ildən İslam ölkələrində və dünyanın digər bölgələrində bir sıra digər islam bankları yaradılıb və bu günə qədər uğurla fəaliyyət göstərir.

1.3. İslam inkişaf bankının əsas funksiyaları

İslam İnkişaf Bankı, Şüvəl ayının 15-ci ilində, 1395 AH, 20 oktyabr 1975-ci ilədək, Səudiyyə Ərəbistanının Ciddə şəhərində qərargahı ilə təntənəli açılıb. Əsas İslam inkişaf bankının yeri Dünya Bankının yerləşdiyi yerə bənzəyir. Ancaq İslam inkişaf bankının yaradılması - müsəlman ölkələrinə yardım etmək (demək olar ki,

bütün müsəlman ölkələri İslam inkişaf bankının səhmdarıdır) və onun köməyi ilə Şəriət prinsiplərinə əsaslanmaqdır.

İslam inkişaf bankının yaradılmasının məqsədləri arasında İslam inkişaf bankına üzv ölkələrin iqtisadi inkişafı və sosial tərəqqinin təşviqi və əməkdaşlıq əlaqələrinin möhkəmləndirilməsidir. Bu bank mövcud üzv ölkələrdə və ya üzv ölkələr arasında maliyyə resurslarının səfərbər edilməsi üçün məsuliyyət daşıyır.

Bundan əlavə, İslam inkişaf bankında əmanətlərin və investisiyaların səviyyəsinin artırılması, eləcə də üzv ölkələrdə inkişaf üçün pul vəsaitlərinin artım potensialına malik olacağı nəzərdə tutulmuşdu. Bu məqsədlər, üzv ölkələrin iqtisadi inkişafı və sosial tərəqqinin Şəriət prinsiplərinə uyğun olaraq artırıla biləcəyi istiqamətində tərtib olunmuşdur. İslam inkişaf bankın bəzi funksiyaları aşağıdakılardır (<https://www.cia.gov>. - 2018):

- üzv ölkələrdə səmərəli layihələrin və müəssisələrin nizamnamə kapitalında iştirak etməsi;
- üzv ölkələrindəki infrastrukturun inkişafı üçün ya nizamnamə kapitalında iştirak etmək, ya da maliyyələşmə üçün digər vasitələrdən istifadə etmək;
- üzv ölkələrdə layihələrin, müəssisələrin və ya digər proqramların həyata keçirilməsi üçün fərdi və ya ictimaiyyətə maliyyə yardımı göstərilməsi. Xüsusi məqsədlər üçün xüsusi vəsaitlərin yaradılması və idarə olunması;
- təqaüd fondlarının yaradılması və idarə olunması;
- Şəriətə uyğun yollarla depozitləri qəbul etmək və vəsaiti artırmaq;
- üzvləri, xüsusilə sərbəst mallar arasında ticarətin asanlaşdırılmasına kömək etmək;
- düzgün şəkildə əməliyyatlarda lazım olmayan aktivləri sərmayə qoymaq;
- üzv ölkələrə texniki yardım göstərilməsi;
- üzv ölkələrdə inkişafda iştirak edən heyət üçün təlim və yenidənqurma işlərinin aparılması;
- İslam iqtisadiyyatında, bank və maliyyə sahələrində tədqiqat və inkişaf etdirmək;

- inkişaf tərəfdaşları ilə əməkdaşlıqda üzv ölkələr arasında iqtisadi əməkdaşlığın və koordinasiyanın gücləndirilməsi;
- məqsədlərə nail olmaq üçün kömək edə biləcək digər tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- şəriət prinsiplərinə uyğun fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi.

2017-2018-ci illər üzrə illik hesabatında bu funksiyalar aşağıdakı kimi ümumiləşdirilmişdir (İslam İnkişaf Bankı, illik hesabat, 2017-2018.):

İslam inkişaf bankının əsas funksiyası insan inkişafı ilə yoxsulluğa qarşı mübarizə üçün inkişafın müxtəlif formalarını təmin etməkdir. Üzv ölkələr arasında ticarət və investisiya təşviqi yolu ilə iqtisadi əməkdaşlığa qədər potensiala və üzv ölkələrin sosial-iqtisadi inkişafında islam maliyyələşməsinin rolu artır.

Xüsusi məqsədlər üçün xüsusi fondlar, o cümlədən qeyri-üzv ölkələrdə müsəlman icmalarına kömək fondları yaratmaqla yanaşı, xüsusi vəsait təşkil edir. Bundan əlavə, İslam inkişaf bankı maliyyə resurslarını şəriətə uyğun bir şəkildə səfərbər edir və üzv ölkələrə texniki yardım göstərir. Quruluşunun başlanğıcında bankda yalnız 22 nəfər var idi, lakin 2018-ci ilin sonuna kimi üzvlərinin sayı 5899-a yüksəldi.

2018-ci ilin sonu etibarilə üzv sayı 6187-yə yüksəldi. Üzvlük üçün əsas şərtlərdən biri potensial bir üzv dövlətin İslam inkişaf bankına üzv olması və İslam inkişaf bankı İdarə Heyətinin təqdim etdiyi qaydaları qəbul etməyə hazır olmalıdır. Bankın nizamnamə kapitalı yaradılmasının başlanğıcında altı milyard islam dinarı olub.

İslam dinarı İslam inkişaf bankı tərəfindən istifadə edilən bir hesabat vahidi, bir şəxsiyyət vahidi Beynəlxalq Valyuta Fondunun xüsusi borc öhdəliklərinə bərabərdir. 2017-ci ildə ümumi nizamnamə kapitalı 61 milyard insana, abonəlik kapitalı isə 55 milyard dinara bərabər olmuşdur. Üzv qrupları 9.2 milyard ID'ye, ödənişli kapital isə 7.5 faiz artaraq 9.78 milyona çatdı. Üzvlər fondunun digər komponentləri 2017-ci ilin sonunda ehtiyat kapitalında 36 milyon şəxs, ümumi ehtiyatlarda 255,121,9 milyon, ehtiyat bazarında isə 942.6 milyon insandır.

Bank Səudiyyə Ərəbistanının Ciddə şəhərində yerləşir; 1994 və 1995-ci illərdə bölgələrdəki iki filialı - Rabat, Morokko və Kuala-Lumpurda birincisi açılmışdır. 1997-ci ildə İslam inkişaf bankı Almatı, Qazaxıstan, İslam inkişaf bank üzvü olan ölkələrlə Orta Asiya respublikaları arasında əlaqə yaradır.

Dördüncü regional ofis 2007-ci ildə Seneqalda Dakar şəhərində yaradılmışdır. Bundan əlavə bankın 14 üzv ölkədə - İndoneziya, İran, Özbəkistan, Liviya, Pakistan, Seneqal, Sudan, Sierra Leone, Qvineya, Qvineya-Bisau, Mavritaniya, Nigeriya, Banqladeş və Azərbaycan ərazisində yerli nümayəndələr var. Bankın rəsmi dili ərəbcədir, baxmayaraq ki, ingilis və fransızlar əlavə iş dilləri kimi istifadə olunur.

Onun fəaliyyətini maliyyələşdirmək məqsədilə İslam inkişaf bankı öz üzvlərindən alınan kapitalla əlavə olaraq digər formalarda da maliyyə resursları alır. Bu maliyyə resursları adətən maliyyə fəaliyyətlərindən, şirkətlərdə iştirakdan və likvidli pulların malların ticarətində yerləşdirilməsindən yaranır. Bundan əlavə, fondların uçot sənədləri və maliyyə hesabatları İslam inkişaf bankının maliyyə hesabatlarında konsolidasiya edilmir. İslam inkişaf bankı Mudarib kimi fəaliyyət göstərən sxemlər və ya digər tərəflərdən vəsaitlərdən istifadə edərək ticarət aparır və bu müəssisələrə ödəniş haqqı alan sahibkarlar var. Onun abunə kapitalını əlavə etmək üçün, İslam inkişaf bankı bir neçə şəriətə uyğun sxem və maliyyə alətləri hazırlamışdır.

Bunlara investisiya yatırma sxemi, İslam inkişaf bankı qarşılıqlı investisiya fondu, investisiya və inkişaf üçün İslam banklarının qiymətli kağızlar portfeli, ixracın maliyyələşdirilməsi sxemi, ABERA ixrac maliyyələşdirmə sxemi və xüsusi yardımlar daxildir. (ABERA Afrikadakı İqtisadi İnkişafın Ərəb Bankıdır). 1980-ci ildə ilk dəfə tətbiq olunan investisiya yatırımı sxemi, xarici ticarət maliyyə fəaliyyətində iştirak edən investitorlara təqdim edilən qısamüddətli investisiya alətidir. Tətbiq olunan maliyyələşdirmə proseduru Mourabach prinsipinə əsaslanır. Depozitlər yalnız İslam dinarlarında, ABŞ dolları və Səudiyyə riyallarında qəbul edilir. 2007-ci ilin sonunda belə bir sxem vasitəsilə fondun il ərzində artımı 35.3 milyon şəxsiyyət təşkil etmişdir (<http://www.bankislam.com.my>- 2018).

İslam inkişaf bankının ümumi murabanının maliyyələşdirilməsi üçün istifadə edilmişdir. Xüsusi Yardım Qrant Layihəsi, BG / 3-1417 İdarə Heyətinin qərarı ilə 1998-ci ilin əvvəlində tətbiq olundu. Bu qətnamə sayəsində İslam inkişaf bankı tərəfindən yaradılmış köhnə Xüsusi Hesabın aktivlərinin köçürülməsini əhatə edən 1 milyard identifikasiya məbləğində vəsaitlər yaradılmışdır. Vakumlu Fondun yaradılması ilə 1979-cu ildə yaradılan yardım üçün xüsusi hesabın bütün aktiv və öhdəlikləri əvvəllər Xüsusi Yardım Hesabında, yəni Xüsusi İnkişaf, Ən Az İnkişaf etmiş üzvlər üçün Xüsusi Hesabda və Xüsusi Qoruğu olan üç fəaliyyətdən ibarət yeni bir fonda birləşdirilmişdir. Xüsusi ehtiyat hesabı Vakuum fondla əvəz edilmişdir. 2007-ci ilin maliyyə ilinin sonunda ümumi xalis yığılmış kapital 939,9 milyon təşkil edib, xüsusi yardım hesabında 79,8 milyon dollar, ən az inkişaf etmiş üzv ölkələr üçün Xüsusi hesabda 230,7 milyon dollar təşkil edir və vakuum fondunda 1,195,7 milyon ABŞ dolları təşkil edir.

Yuxarıda göstərilən vəsaitlərdən əlavə, İslam inkişaf bankı digər vəsaitlər - İslam inkişaf bankı İnfrastruktur İnkişafı Fondu və Vakumlu Əmlak Investisiya Fondu (APIF) yaradıb. Bu vəsait üzvlər tərəfindən yaradılan səhm kapitalı ya da İslam inkişaf bankı tərəfindən yaradılmasının məqsədlərinə uyğun olaraq fəaliyyət göstərmək üçün istifadə olunan xüsusi sxemlər vasitəsi ilə toplanır. Bank tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyətlər üç əsas qrupa bölünür:

1. layihə maliyyələşdirilməsi, texniki yardım və vaqf fondunun fəaliyyəti (xüsusi yardım);
2. ticarətin maliyyələşdirilməsi üzrə fəaliyyət;
3. ixtisaslaşdırılmış fondlar və törəmə müəssisələr.

FƏSİL II. İSLAM İNKİŞAF BANKIN FƏALİYYƏTİN TƏHLİLİ

2.1. İslam inkişaf bankın fəaliyyətinin müasir vəzəiyyəti

İslam tarixinə görə 1400 il əvvəl ribanın istifadəsini qadağan edən Allah Peyğəmbər(s.ə.v.) Məhəmməd vasitəsilə insanlara keçdi. Bu dövrdə iqtisadi və maliyyə təcrübəsi əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmışdı, ancaq batıqlaşmaya qarşı olan İslam dünyası bir tərəfdən bütün müasir tələblərə cavab verən və digər tərəfdən İslam qanunlarına uyğun fəaliyyət göstərən Şəriət normaları da daxil olmaqla maliyyə institutlarının nadir formalarını yaradılmışdır. Qurulan maliyyə və bank sisteminin yeganəliyi həm öz subyektlərinin (bankların və digər maliyyə təşkilatlarının), həm də müəyyən dini, sosial və etik dəyərlərin və qaydaların yaradılmasına dair dini dəlillərə əsaslanır. Yəni İslam maliyyə sistemi əsasən maddi (iqtisadi) və idealist (etik, dini) prinsipləri özündə birləşdirir. İslam maliyyə sisteminin ən canlı variantları İslam banklarıdır (Məmmədov Z.F., 2012).

İslam bankı fəaliyyət göstərən şəriət normalarına zidd olmayan və buna görə də bir maliyyə təşkilatının İslam modelinə uyğun bir bankdır.

Dünyada İslam bank sisteminin əhəmiyyəti getdikcə artmaqdadır. Yalnız İslam ölkələri üçün deyil, həmçinin müsəlman əhalisinin çoxluq təşkil etdiyi bir çox Avropa ölkələrində də bu sistemə maraqlar yüksələrək inkişaf edir. Eyni zamanda Qərb ölkələrinin bir sıra kommersiya bankları əməliyyat fəaliyyətinin yeni istiqaməti İslam bankları tərəfindən öz ölkələrinin müsəlman müştərilərinə islam adətlərinə və islam iqtisadi prinsiplərinə tam uyğun şəkildə maliyyə və investisiya xidmətlərinin göstərilməsi olmuşdur.

Şəriət qanununa əsasən, borcalana pul verən islam bankları, onun mənfəətinin bir hissəsini iqtisadi fəaliyyətdən əldə etmək hüququ əldə edən tərəfdaş olur, yəni borc verən deyil, investor olur. Bu prinsipdə investor ilə İslam bankı, bank və borcalan arasında əlaqələr qurulur.

İslam inkişaf bankının xüsusiyyətlərini daha yaxşı başa düşmək üçün aşağıdakı ən sadə modelini nəzərdən keçirək: Əmanətçi bank hesabına pul qoyur. Bank (bəzi hallarda, əmanətçiylə razılaşaraq) müəyyən bir layihəni maliyyələşdirmək üçün vəsait göndərir. Müvəffəqiyyətli bir nəticə əldə etdikdə (müsbət nəticələr, layihənin səmərəliliyi) bank, borcunu borclu və əmanətçi ilə bölüşəcək. Eyni zamanda, mənfəətin məbləği əvvəlcədən məlum deyil, yalnız əməliyyatın tərəfləri arasında bölüşdürülməsinin payı məlumdur. Layihə özü üçün ödəmirsə, bank və əmanət borcunun zərərini bölüşəcək (Бааль, А. М., 2016).

Borcalan hər hansı bir səbəbdən borcun əsas məbləğini və ya hesablanmış faizini qaytara bilmirsə, o zaman nə olur? Bu halda adi bir bank kreditin qaytarılmasını tələb edir və ləğv prosesini başlatır. Ancaq İslam İnkişaf Bankında, bu metodun İslam qanuna zidd olaraq mövcud deyil. İslamı izləyənlər belə bir şəkildə iddia edirlər: niyə maliyyə cəhətdən uğursuz bir il üçün məsuliyyət yalnız sahibkarlıq borcuna düşməlidir –bəs borcalan? Bu zərər borclu, bank və əmanətçinin daxil olduğu bütün tərəflər arasında bölüşdürüldükdə ədalətli olardı.

Belə bir sxemin Qərb banklarında mənfəətin geri qaytarılmaması risklərinin paylanması ilə bağlı qəbul ediləndən fərqlənir. Əslində, İslam modelində bu risklərin daşıyıcıları banklar və investorlardır və buna görə də bütün sistemin sabitliyi, həmçinin investor və tərəfdaşların etibarlılığı, bankların və investorların maraqlarının olduğu Qərb modeli ilə müqayisədə əlverişli bazar mühitinə daha çox asılıdır və əhəmiyyətli dərəcədə yaxşı qorunur. Bu, əlbəttə, əməliyyatlarda tərəfdaşları seçərkən bankların məsuliyyətini artırır.

Qərb İslam banklarının kredit bazarlarına əsaslanan ən səmərəli yollarından biri müsəlman müştərilərin bu ölkələrdə həyat üçün Ev və digər daşınmaz əmlak almaq üçün investisiya resursları borc ki, özəl Tikinti şirkətləri kimi fəaliyyət göstərən ilk şirkət olmasıdır. Ferst Ras Fainenshnl, kiçik pərakəndə müştərilərin maliyyələşdirilməsində ixtisaslaşan aparıcı İslam maliyyə qurumudur, Şimali Amerikada bu transfer əməliyyatlarına böyük təsir göstərmişdir.

Ümumiyyətlə, "mudaraba "və" konsensus "İslam İnkişaf Banklarının əsasını təşkil edən Avropa ölkələrində fəaliyyət göstərir," Commenda "və" Societa" adı altında

istifadə olunur. Mudaraba dekret əvvəlcə italyanlar və sonra ispaniyalılar arasında əsas prinsiplərdən biri idi. Mudarabın tərəfdaşlıq metodu X əsrdən etibarən "Commenda" adı altında Avropaya çevrilib. Dirçəliş və islahatçı hərəkatdan sonra İslam maliyyə qurumu kimi dostluq cəmiyyətləri və xeyriyyə icmalarının yaradılmasına gətirib çıxardı. (Марчук, В. Ф., 2008, s. 140).

Həm qeyri-müsəlman, həm də Qərb İslam banklarının çoxu yerli kredit bazarlarına qəbul edilmiş xarici ölkələrdə yerli maliyyə institutları ilə uğurla rəqabət apara biliblər. Hal-hazırda bu banklar Avstraliya, Hindistan, Böyük Britaniya, ABŞ, Tayland, Danimarka və bəzi digər ölkələrdə fəaliyyət göstərir. İslam Maliyyə və İnkişaf Bankının biznes və maliyyə məsələləri üzrə beynəlxalq konfransında 1995-ci ildə Kanadada İslam İnkişaf Bankının işinin davamlı inkişaf potensialı ayrılmışdır və orada 500 000-dən çox müsəlman yaşayır. Bu səbəblərdən İslam İnkişaf Banklarının maliyyə təşkilatlarının şəriət ənənələrinə uyğun olaraq bütün işlənmə və əməliyyatları həyata keçirən investisiya fəaliyyətinin obyektiv şərtləri bu ölkədə formalaşır.

1985-ci ildən Cenevrədə bir çox İslam ərəb investisiya bankları fəaliyyət göstərir. Qeyri-müsəlman ölkələr İslam banklarının və maliyyə institutlarının öz regionlarında yaradılması və birləşdirilməsi ilə tez-tez çətinlik çəkirlər. Buna baxmayaraq, bu ölkələrdə milli bank supervisorları həm İslam, həm də ənənəvi kommersiya banklarının lisenziyalaşdırılması ilə bağlı fikirlərində bərabər və qərəzsiz olmalıdırlar.

Qəbul ölkələrdə, banklar tərəfindən ilk nəzarət olunur ki, banklar, İslam bankları ölkədə biznes əməliyyatları üçün lisenziya iddia əmin etmək lazımdır, eləcə də onlar satmaq və fəaliyyət investisiya edə bilər ki, aktivləri var, eləcə də onlar bunu yoxdur ki,. İslam İnkişaf Bankını qəbul edən qeyri-müsəlman ölkələrinin bütün tələblərinə cavab verən daxili kredit bazarında mövcud problemləri, depozitləri və investisiya əməliyyatlarını aradan qaldırmır.

Ümumiyyətlə, dünya təcrübəsindən göründüyü kimi, gec-tez ölkənin maliyyə sistemi İslam İnkişaf Bankı institutlarının fəaliyyəti ilə qarşılaşacaq.

İslam İnkişaf Bankının bank sistemi maliyyə kapitalının 51,3% - ni təşkil edir və Türkiyənin maliyyə sisteminin ən böyük hissəsidir. Maliyyə sistemində banklara əlavə olaraq, oktyabr ayında sığorta və digər maliyyə qurumları da inkişaf edir. Ancaq bu inkişaf başqa ölkələrlə müqayisədə kifayət qədər aşağıdır və gözlənilir ki, gələcəkdə inkişaf edəcəkdir. Türkiyə bank sistemi üç əsas bank qrupuna əsaslanır: ticarət bankları, inkişaf bankları və İslam bankları. Bu banklar üç qrupa bölünür - dövlət, özəl və xarici investisiya bankları investisiya mənbəyinə münasibətinə bölünür (Məmmədov Z.F., 2012).

1985-ci ildən etibarən Türkiyədə fəaliyyət göstərməyə başlayan islam bankları maliyyə sektorunun daxilində yavaş - yavaş da olsa, getdikcə əhəmiyyətini artıran təşkilatlardan biridir. Yaradılma məqsədi ilə icra etdikləri funksiyaları üst-üstə qoyulduqda islam banklarının 25 illik zamanda iqtisadi və ictimai strukturda çox mühüm funksiyaları icra etdiyi görünməkdədir.

Zaman keçdikcə təsdiq olunmuşdur ki, həmin təşkilatlar iqtisadi və ictimai sahədə mühüm bir boşluğu doldururlar. Türkiyədə olan kapital mənbələrinin çatışmazlığı və daimi olaraq xaricdə mənbə axtarışları islam banklarının fəaliyyətinin Türkiyədə tətbiq olunmasının əsası olmuşdur.

İslam İnkişaf Bankları Azərbaycanda maliyyə vasitələrinin formasını dəyişdirmək baxımından da mühüm mənfəət və sərvət kimi qəbul edilməlidir. Bugün istər fond yığmaq, istər fondlardan istifadə etmək və istərsə də digər bank xidmətləri üçün xidmət göstərmək forması, məhsulun müxtəlif olması, ixtisaslaşmış işçi heyəti və texnoloji qabiliyyəti ilə formalaşan rəqabətin şəraiti sayəsində maliyyə və iqtisadi sektorların inkişaf etməsinə, dərinləşməsinə, sabitləşməsinə və böyüməsinə əhəmiyyətli kömək göstərirlər.

İslam İnkişaf Bankının fəaliyyət üsulları müxtəlif növlərdə və xarakterlərdə olmaqla Osmanlı zamanında da geniş tətbiq olunmuşdur.

İslam İnkişaf Bankının gətirdiyi ən mühüm yenilik, zəif və eyni zamanda çətin olsa da, iqtisadiyyat sahəsində müxtəlif aspektlərdə düşünməyi öyrətmək olmuşdur.

İslam İnkişaf Banklarının fəaliyyəti zamanı əmanətlər ticarət və sənaye fəaliyyətlərində iştirak etməklə istehsal amili xarakterini daşıyır. Belə olan halda əlavə dəyər formalaşdırılaraq əmanətlərin də həcmi artırılır. İqtisadiyyat sahəsindən xaricdə qalan əmanətlər həm ölkə üçün, həm də əmanətçilər üçün itkidir. Bundan əlavə pul vəsaitlərinin xaricdəyiğılması da islam iqtisadiyyat modelinin prinsiplərinə uyğun deyil. Kapitala çevrilən əmanətlər milli gəlirin artması üçündür və bu artım isə cəmiyyətin rifahına kömək deməkdir.

İslam İnkişaf Bankının qarşısında aşağıdakı əsas uzunmüddətli vəzifələr qoyulmuşdur:

- İslam İnkişaf Bankına üzv olmayan ölkələrdə İslam İnkişaf Bankının və müsəlman icmalarının üzv ölkələrində iqtisadi inkişafı və sosial tərəqqini təşviq etmək;
- İslam İnkişaf Bankının üzv ölkələri arasında həmrəylik və qarşılıqlı əməkdaşlığı təşviq etmək;
- İslam iqtisadiyyatının, maliyyə və bank sistemlərinin inkişafına kömək etmək.

İslam İnkişaf Bankının Rabat (Mərakeş), Kuala Lumpur (Malayziya) və Almatı (Qazaxıstan) şəhərlərində üç regional şöbəsi fəaliyyət göstərir.

2003-cü ilin mart ayının əvvəlində Mərkəzi Asiya regionunda (Albaniya da daxil olmaqla) İslam İnkişaf Bankı, 420 milyon ABŞ dolları məbləğində layihələr həyata keçirmək üçün, 94,6 faizi investisiya layihələri, 5,4 faizi texniki yardım, ticarət və maliyyə fəaliyyətləri və eyni zamanda xüsusi yardım fəaliyyətləri həyata keçirmişdir.

Qeyd edək ki, güzəştli kreditlər və qrantlar Albaniya və Tacikistanda ümumi maliyyələşmənin 100%, Azərbaycanda 78%, Qırğızıstanda 71%, Qazaxıstanda isə yalnız 30% təşkil edir. Güzəştli maliyyələşdirmə şərtləri 25 ilədək bir kreditin ödəmə müddətini və borcun xidmət xərclərinin minimum ödənilməsini təmin edir. Qazaxıstan nəqliyyat və kommunikasiya sektorunda həyata keçirilən layihələr üzrə texniki-iqtisadi əsaslandırmanın maliyyələşdirilməsi üçün qrantlar

verildi. Cəmi 31 mart 2003-cü ildə Bank Respublika üçün 75.488 milyon ABŞ dolları cəlb edilmişdir.

İslam İnkişaf Bankı İslam maliyyə institutlarının fəaliyyət formaları burada sadalananlarla məhdudlaşmır. Lakin onlar müştərilər, tərəfdaşlar və qarşı tərəflər ilə digər qarşılıqlı əlaqələr mövcud olan İslam kredit və maliyyə sisteminin əsasını təşkil edirlər. Bu formalar həm tətbiq sahələrində, həm də bəzi detallar, yanaşmalar, şərtlər, müəyyən ərazilərin şəraitinə uyğunlaşma səviyyəsi və yerli təcrübə baxımından fərqlənir. Banklar, həmçinin ictimai rifahın yaxşılaşdırılmasına, həmçinin fəaliyyət göstərdiyi ölkələrin iqtisadi və sosial inkişafına yardım etməklə xeyriyyəçilik fəaliyyətində iştirak edirlər.

2.2. İslam İnkişaf Bankının böhranlara davamlığı və yeni meyillər

İslam İnkişaf Bankının İslam maliyyə xidmətləri bazarının sürətlə inkişaf etməsi: 2006-cı ildən 2011-ci ilə qədər qlobal İslam maliyyə aktivlərinin orta illik artımı 18,82% olmuşdur. İslam İnkişaf Bankının önəmli mövqeləri hazırda 900 milyardan 1 trilyon dollara qədər olan İslam bankları tərəfindən və ya İslam maliyyə aktivlərinin 90% -dən çoxunu əhatə edir. Qlobal maliyyə böhranı, qərb maliyyə sisteminin faydalarından şübhə doğurdu. Ancaq ənənəvi maliyyə qurumları və alətləri hələ də üstünlük təşkil edir. Müsəlman ölkələrinin maliyyə bazarlarında hətta İslam banklarının payı orta hesabla kiçikdir (müsəlman ölkələrinin bank aktivlərinin 20% -dən az olması və qlobal bank aktivlərinin təxminən 1% -i). (<http://tajfan.com/wp-content/uploads/>)

İslam İnkişaf Bankının İslam maliyyə xidmətləri bazarının və xüsusən İslami bankların dəyəri birmənalı olaraq qiymətləndirilir. İslam maliyyə sisteminin müxalifləri yalnız rəqabətqabiliyyətliliyin əlamətlərini deyil, həm də mümkün sosial təhlükə (A. Журавлева, 1997). İslam maliyyə prinsiplərinin üzrxahları, əksinə, kredit faizinin institüsünü sosial ədalətsizliyin, kapitalın konsentrasiyasının, tələblərin azaldılmasının, iqtisadiyyatın balansının mənbəyi kimi hesab edirlər. Alternativ olaraq, gəlirlərin daha da bərabər paylanması üçün şərait yaradan və

bununla da cəmiyyətdə gəlir darlığını azalda bilən gəlir və zərərin bölüşdürülməsi konsepsiyası (prof-it-and-loss paylaşma rejimi, PLS), resursları daha səmərəli paylamağa kömək edir.

Ötən otuz il ərzində, iqtisadiyyatın maliyyə və bank sektorları həm fərdi ölkələr, həm də bütün regionlar dövrünün kəskin böhranları ilə üzləşib, bankların, investisiyaların və sığorta şirkətlərinin sayının kəskin artdığını göstərir. Keçmişdə maliyyə və bank sistemlərinin kütləvi böhranları baş vermişdir. Birləşmiş Ştatlarda Böyük Depressiya dövrünün böyük böhranını xatırlamaq kifayətdir. Ancaq son onilliklərə qədər belə böhranlar tarixən təcrid olunmuş hadisələrə səbəb olmuşdur.

Maliyyə və bank böhranları sahəsində tədqiqatçıların əksəriyyəti hər il maliyyə fəaliyyətinin qloballaşmasının və dərinləşdirilməsinin kütləvi olmasına gətirib çıxaran obyektiv bir amildirsə, maliyyə və banka təsir göstərən "ödəmə qabiliyyəti virusunun" digər obyektiv amillərini təcrid etməyə və nəzəri cəhətdən əsaslandırmağa çalışır. Sistemlər, indiki dövrdə əhəmiyyətli nəticələr vermir.

Həm maliyyə böhranı sistemlərinin geriləmə sistemlərində, həm də iqtisadi artımın aşağı dərəcədə olan ölkələrində və sənaye ilə inkişaf etmiş və "keçid" iqtisadiyyatı olan ölkələrdən danışmaq istəməyən, sabit və firavan ölkə kimi görünən xarici görünüşlərdə oxşar böhranlara səbəb olan obyektiv səbəblərin müəyyən edilməsi, praktiki məna daşıyır.

2012-ci ildə Ernst & Young tərəfindən təşkil edilən İslam banklarının rəqabət qabiliyyətliliyinin təhlili, ənənəvi banklarla müqayisədə, qlobal maliyyə qeyri-sabitlik fonunda və "risk iştahı"nın olmamasından asılı olaraq onların biznesinin rentabelliyində nisbətən daha ciddi azalma ilə əlaqədar nəticələr əldə etməyə imkan yaratdı. Bundan əlavə, İslam bankları tərəfindən tətbiq edilən riskin idarəedici təcrübəsi ciddi şəkildə yaxşılaşdırılmasını tələb edir (Мухаммад Сулиим, 1987, s. 168). Birinci nəticə olduqca gözlənilməz səslənir: qlobal maliyyə böhranı şəraitində İslam bankları ümumilikdə ənənəvi olanlardan daha möhkəm olub, həm də kreditlərin daha yüksək artımını və aktivlərin daha da artmasını nümayiş etdirir. 2001-ci ildən 2009-cu ilədək İslam banklarının aktivlərinin orta artım tempi

ənənəvi bankların iki qatından çoxdur (Коран, 1963). Bununla belə, bu vəziyyət yalnız İslam banklarının fəaliyyətinin yüksək effektivliyi ilə deyil, dünya maliyyə sisteminə inteqrasiya səviyyəsinin daha da aşağı səviyyədə olması ilə izah olunur, bu, açıq-aydın inkişafına mane olur. İslam banklarının qlobal bank sistemindəki payı nisbətən kiçik və qeyri-bərabər paylanmışdır ki, bu da regional biznesin parçalanmasını nəzərdə tutur və onların inkişafına mane olur.

Bərpa olunan bazar infrastrukturunu İslam banklarının likvidliyinin effektiv idarə olunmasına mane olur. Onların likvidlik səviyyəsi ənənəvi bankların 40% -dən çoxunu təşkil edir və bu, həm də az sayda iştirakçı sayəsində pul bazarının əhəmiyyətsiz dərinliyi və mərkəzi bankla müvafiq əməliyyatlarda istifadə edilə bilən alətlərin kifayət qədər sayından izah olunur (Коран, 1963). Bu problemi həll etmək üçün Şəriət tələblərinə cavab verən yüksək likvid qısamüddətli maliyyə alətləri istehsal edən 2010-cu ildə Beynəlxalq İslam Likvidliyi İdarəetmə Korporasiyası (IILM) yaradılmışdır.

Bank nəzarəti və tənzimlənmənin qeyri-kafiliyi İslam bankçılığının ən ciddi problemlərindən biri hesab olunur (Хити, Р. А., 2016). Bu istiqamətdə ən mühüm işlər islam maliyyə qurumlarının fəaliyyəti üçün ümumi standartlar hazırlayan İslam Maliyyə Xidmətləri Şurası (İslam Maliyyə Xidmətləri İdarələri, IFSB) və İslam Maliyyə Qurumlarının Mühəsibat və Audit Təşkilatı AAOIFI) İslam maliyyə qurumlarının həm ixtisaslaşmış (mühəsibat, audit), həm də fəaliyyətinin ümumi standartlarını təsdiqləyib. Ancaq İslam maliyyə qurumları üçün beynəlxalq standartların tətbiqi bir çox mütəxəssisin ciddi narahatlıqlarına səbəb olur, çünki müxtəlif ölkələrdə islam maliyyə bazarları çox qeyri-bərabər inkişaf etmişdir (Тахири, К. М., 2016). İslam İnkişaf Banklarının yaranması üçün maliyyə resursları 1973-cü ildə neft böhranı yaratdı ki, bu da Yaxın Şərq ölkələrinə neftin qiymətinin kəskin artmasına gətirib çıxardı.

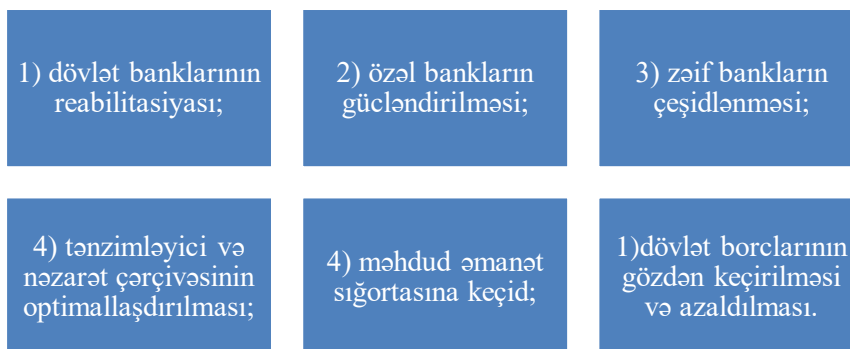
Türkiyədə İslam İnkişaf Bankının ilk ciddi imtahanı 1994-cü ildə maliyyə böhranı idi. 1994-cü ildə Türkiyə tarixdə ən böyük izahatla üzləşdi. Hökumətin borc tələblərinin uzanması və yüksək faiz dərəcələri bu dövrün ən aydın

xüsusiyyətlərindən biridir. Hökumət borclarını ödəyə bilməz, çünki başqa sözlə, cari açıq və büdcə kəsiri ikiqat açıq kimi ifadə edilmişdir.

2001 Türkiyədə həm ənənəvi bank sektoru, həm də İslam bankları (özəl maliyyə müəssisələri) üçün həqiqətən də mühüm dönüş nöqtəsi olub. Bundan əvvəl İslam bank sistemi, o cümlədən 1994-cü ilin maliyyə böhranı, o cümlədən 1994-cü ilin maliyyə böhranı 2001-ci ilin iqtisadi böhranında, ənənəvi bank sistemi olmasa da, ciddi şəkildə dağılmadı. İslam İnkişaf Bankının bank sektoru 2000 və 2001-ci illərdə böhran keçirmişdi. Struktur zəifliyi restrukturizasiya zərurətinə səbəb olmuş və bu məqsədlə aşağıdakı tədbirlər görülmüşdür:

Şəkil 2. Böhranın səbəbləri

Mənbə: Тахири, К. М. Исламский банкинг между реальностью и амбициями, первое издание [Электронный ресурс] / К. М. Тахири. - Режим доступа : <http://ketab4pdf.blogspot.ru/2015/01/pdf-Book-Islamic-banks-between-reality-expectations.html> (дата обращения : 09.06.2016). Materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Ümumiyyətlə, İslam bankçılıq sektorunun qarşılaşdığı ciddi infrastruktur və təşkilati problemlərə baxmayaraq, onun inkişaf perspektivləri çox müsbətdir. 2008-ci ildə Moody's Investor Service tərəfindən nəşr olunan ən ehtiyatlı proqnozlara görə, İslam bankçılıq bazarının global potensialı 4 trilyon dollar idi və bu, cari həcmindən bir neçə dəfə yüksəkdir. Bu baxımdan demoqrafik faktorunu görməmək mümkün deyil: dünya miqyasında müsəlmanların sayı artmaqdadır. 2030-cu ilədək, müsəlmanların nisbəti dünya əhalisinin 25% -dən çoxunu təşkil edəcək (1950-ci ildə müvafiq rəqəm 13-14% -dən artıq olmamışdır). Demoqrafik amil böyük əhəmiyyət daşıyır, çünki müsəlman sivilizasiyasının bir xüsusiyyəti onun

"həyatın bir yolu və dəyərlər sistemi olan din ilə sıx birləşməsi" və sosial-siyasi və iqtisadi qurumlarıdır"(Марчук, В. Ф., 2016, s.129). Buna görə də müsəlman sivilizasiyasında maliyyə əlaqələrinin İslamlaşması tamamilə təbii bir fenomen halına gəlir. Bu şəraitdə İslam maliyyə xidmətlərinin tədarük həcmi artan tələbata uyğun deyil: müsəlmanların yalnız 12% -i İslam maliyyə məhsullarından istifadə edir və ümumilikdə 14% -i bank xidmətləri göstərmişdir, halbuki ABŞ və Böyük Britaniyada müvafiq olaraq ev təsərrüfatları üçün müvafiq olaraq 92% və 95% təşkil etmişdir (<http://tajfan.com/wp-content/uploads/>).

Son illərdə bir sıra Qərb şirkətləri artmışdır ki, bu da İslam maliyyə institutlarına və investisiyaların təkcə diversifikasiyası üçün deyil, həm də xarici investisiyaların cəlb edilməsi, eləcə də müsəlman ölkələrindən olan tərəfdaşlarla əməkdaşlıq etməkdir. Nəticədə yerli və xarici müştərilər üçün rəqabət aparan ənənəvi maliyyə qurumlarının yalnız İslam maliyyə qurumları deyil, "İslam birliyi" də sürətlə inkişaf edir. Gələcəkdə İslam banklarının inkişafında əsas meyillər təklif olunan məhsulların sadələşdirilməsi və standartlaşdırma prosesləri, eləcə də sənayenin birləşməsi ilə əlaqələndiriləcəkdir (А. Журавлева, 1997).

İslam qurumları ictimai həyatın müxtəlif sahələrində üstünlük təşkil edir, gündəlik həyatda ibadət və davranış məsələlərini tənzimləyir, həm də cəmiyyətdə iqtisadi, siyasi və digər münasibətləri tənzimləyir. Beləliklə, ənənəvi kommertiya banklarından fərqli olaraq İslam bankı investisiya qənaət şirkəti kimi çıxış edir. İslam banklarının təklif etdiyi bank məhsullarının çeşidi də ənənəvi bankların məhsullarından əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. İslam Bankının əsas xidmət növləri aşağıdakılardır: Bithaman Adzhil'i - təxirə salınmış bir ödənişlə satın almaq; Bai Salam - avans ödənişi; UL-Inanı al - satınalma hüququ ilə satış; Vakala - agentlik xidmətləri; Vadiya - bankda qiymətli əşyaların saxlanması; İcarə - lizinq; İjara Tumma Al Bay - alqı-satqısı ilə kirayə; İstisna - fyuçers, müddətli müqavilələr.

Cəmiyyətin həyatına şərait yaradan əhəmiyyətli və uzunmüddətli layihələri maliyyələşdirmək üçün xüsusi olaraq yaradılmış bank məhsulu: Card-ul-Hassan - faizsiz kredit; Sukuk - İslam qiymətli kağızlar; Takaful - İslam Sığortası.

İslam bankının fəaliyyəti İslam prinsiplərinə riayət etməlidir, çünki İslam bank sistemində xüsusi bir rol bütün kredit əməliyyatları faizsiz şəkildə həyata keçirilməsi üçün borc vermə prosesini idarə edən dini komitə təyin olunur. Bundan əlavə, kredit sisteminin bir hissəsi olaraq İslam bankları dövlət tənzimlənməsinə tabe olurlar. Nəzarət edən və tənzimləyici orqanın rolu Mərkəzi Bank tərəfindən həyata keçirilir. 2004-cü ilin avqustunda bir çox hallarda İslam bankçılığının inkişaf tarixində bir dönüş nöqtəsi meydana gəldi, Londonda Böyük Britaniyanın İslam Bankı (İBB) təsis edilib - Qərbdəki ilk tam İslam bankı ölkədə bank fəaliyyəti üçün lisenziya almağa başladı.

İBB, bütün fəaliyyətlərini şəriət qanunvericiliyinə uyğun olaraq, mövcud UK bank qanunvericiliyi çərçivəsində həyata keçirir. Tədricən, Böyük Britaniyanın İslam Bankı tərəfindən təklif olunan xidmətlərin çeşidi genişlənir və hazırda bank öz müştərilərinə şəriətə uyğun bir sıra bank xidmətləri təklif etməyə hazırdır, o cümlədən ipoteka kreditləri əsasında bank məhsulları, mura-baha modeli əsasında istehlak kreditləri və s.

Bununla yanaşı, İslam bank xidmətlərinin və məhsullarının istifadəsi risklərin müəyyənləşdirilməsi, ölçülməsi, monitorinqi və nəzarətinə dair xüsusi çətinliklərlə bağlıdır.

Belə çətinliklər daha uyğun bir tənzimləmə sisteminin inkişaf etdirilməsini deyil, İslam maliyyə sisteminin sabitliyini təmin edən xüsusi institusional mühitin yaradılmasını tələb edir. Maliyyə fırıldaqçılığı ilə əlaqədar risklər səbəbi ilə İslam ölkələrində Batılı bankların oxşar üsullarına əsaslanan xüsusi proseduralar hazırlanmışdır. Maliyyələşdirilən layihələrin auditinin birinci mərhələsində müştəri müəssisəsinin bütün əməliyyatlarında hərtərəfli yoxlama aparılır. İslam Bankının rəhbərliyinin üzvlərindən heç biri layihənin zərərsizliyi barədə vahid qərar qəbul etmək hüququna malik deyil. Belə bir qərar yalnız kollektiv olaraq edilə bilər. Layihənin xeyiri gözləniləndən daha aşağı olduqda, şirkətin balansı xüsusi müstəqil komitə tərəfindən araşdırılır. Audit müvəkkil tərəfindən gəlirlərin gizləndiyini aşkar edərsə, o, itkin məbləği ödəməlidir. Bundan əlavə, bank

korporasiyanın vicdansız idarəçilərini əvəz etmək üçün öz səhmdarı kimi istifadə edə bilər.

Xüsusilə problemlə hallarda, bank müştəriyə məcburi köçürülmüş vəsaitləri cəlb etmək hüququna malikdir, bundan sonra şirkət "pozulmuş" siyahıya daxil edilir. Müvəqqəti ödəmə halında, iddia müştəriyə tələb olunan məbləği ödəməyi, habelə orijinal müqavilədə göstərilən cəzanı ödəməyi öhdəsinə götürən məhkəməyə göndərilir. İran, Pakistan və Sudan maliyyə sistemi tamamilə islam normalarına tabedir və bu ölkələrin bütün bankları islamdır. Malayziya, İndoneziya, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Səudiyyə Ərəbistanı, Brunei kimi müsəlman ölkələrində hər iki bank növü mövcuddur və adi bankların sayı da olduqca böyükdür.

Həm İslam maliyyə institutları, həm də tələbatın artması və bəzi müsəlman ölkələri tərəfindən əhəmiyyətli maliyyə resurslarının yığılması nəticəsində dünyadakı geniş yayılmışdır. Aydın ki, neft ixrac edən ölkələr əhəmiyyətli gəlirləri almağa davam edərkən İslam banklarının inkişafında mövcud tendensiyalar davam edəcəkdir. İslam dövlətlərinin maliyyə bazarları inkişafını davam etdirir və Qərb şirkətləri xarici investitorları cəlb etmək üçün rəqabət aparırlar. Bütün bunlar İslam banklarının fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini və onların ənənəvi maliyyə bazarlarına daxil olmasını ətraflı öyrənmək üçün ön şərtlər yaradır.

İslam bankçılıq fəaliyyətinin prinsiplərini başa düşmək maliyyə sabitliyini təmin etmək üçün də vacibdir. Birincisi, ənənəvi banklarla qarşılıqlı əlaqələri inkişaf etdirmək və inkişaf etdirmək üçün İslam bankları getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir. İkincisi, bəzi alətlərinin olmaması İslam maliyyə institutlarında risklərin konsentrasiyasını müəyyənləşdirir.

Aşağıdakı faktları da qeyd etmək lazımdır ki, İslam bankçılığı bu gün global maliyyə bazarının ən dinamik segmentidir. Ekspertlər hesab edirlər ki, böhran global bazarda islam bankçılığı mövqeyini sarsıtmamışdır. Böhran illərində maliyyə institutlarının illik artımı təxminən 15% olmuşdur. Bu gün dünyanın 40-dan çox ölkəsində 300-dən çox maliyyə qurumu var. Ümumi nominasiyalar üzrə

ən yaxşı İslam bankları: CIMB İslam, İordaniya İslam Bankı, Jadwa İnvestisiya, Salama-İslam Ərəb Sığortası, CIMB-İslam İslamı, ən yaxşı islam səhmdar indeksi Dow Jones İslam Market İndeksidir. Ən yaxşı ölkələr Cezayir (Əl Salam Bank Cezayir), Bahrain (Bəhreyn İslami Bankı), Misir (Misis Faysal İslam Bankı), İndoneziya (Bank Muamalat İndoneziya), Qazaxıstan (Al Hilal İslam Bankı) Malayziya (Ərəb Maliyyə Evi), Malayziya (CIMB İslam Bankı), Pakistan (Meezan Bankı), Qatar (Qatar İslam Bankı), Sinqapur (OCBC Bank), Cənubi Afrika (Absa İslam Bankçılığı), Türkiyə (Kuveyt Türkü), Birləşmiş Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri (Abu Dhabi Islamic Bank), Birləşmiş Krallıq (HSBC Amanah), Amerika Birləşmiş Ştatları (Devon Bank) (2). Maris Strategies-in analitikləri hesab edirlər ki, bütün İslam banklarının aktivləri 2010-cu ilin sonunda 890 milyard dollar təşkil edib.

Hər il Qlobal İslam Maliyyə Hesabatı açıqlanıb, son tədqiqat isə 1,1 trilyon dollarlıq bir rəqəmdir. London Fond Birjası, Avropanın ən böyük İslami sükut qiymətli kağızlarının dövrüyyəsi ilə nəticələndi. Sukuk, bütün şəriət bankçılıq alətlərinin ən çox axtarılan və inkişaf etmiş məhsuludur. İslami maliyyələşmənin qlobal həcmində BMB İslam hesablamalarına görə, bu, 11,3% təşkil edir. Kuala Lumpur (Malayziya) İslam Maliyyə Xidmətləri İdarəsinin ekspertlərinin fikrincə, 70-ci illərdə yaranan islam maliyyə sektorudur. XX əsr 2015-ci ilə qədər Dünya Bankının bölməsinin Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası (IFC) Yaxın Şərqdə islam istiqrazlarının yerləşdirilməsini elan edib özünün aktivlərini 2,8 trilyon dollara çatdıra bilər. Hilal Sukuk adlı sənəddə, beş milyon illik müddətdə 100 milyon ədəd veriləcək, Dubay və Bahreyn'deki birjalarda qeyd ediləcəkdir. Moody's reyting agentliyi Hilal Sukukun maksimum kredit dərəcəsini - AAA-ya bağladı. Şəriət qanununa əsasən çıxarılan istiqrazlar üçün dünya bazarının ümumi həcmi 200 milyard dollardan çoxdur. İslami istiqrazların ümumi həcmnin təxminən 76 faizini Malayziya təşkil edən Malayziya özünü İslam maliyyə sahəsinin qlobal mərkəzi hesab edir. Müsəlmanların çoxu ənənəvi bank xidmətlərini tətbiq etməkdə çətinlik çəkmir (Мухаммад С., 1987, 245).

İslam bankçılıq sənayesi hazırda həll edilməli olan bir sıra çətinliklərlə üzləşir:

- xüsusilə beynəlxalq ticarət sazişinin tətbiqindən sonra bank xidmətlərinin liberallaşdırılması və qloballaşması;
- ənənəvi maliyyə sənayesi ilə müqayisədə texnoloji boşluq və İslam maliyyə sənayesinin inkişafı;
- kiçik ölçülü islam bankları - 25 milyon dollardan az olan İslam banklarının təxminən 75 faizini və beynəlxalq səviyyədə də daxil olmaqla koordinasiya və birgə tədbirlərin olmaması;
- yerli maliyyə və xarici valyuta bazarlarının olmaması və maliyyə və xarici valyuta bazarlarında istifadə edilən İslam investisiya vasitələri ilə aktiv beynəlxalq əməliyyatlar, bankların əlavə maliyyə vəsaitlərini investisiya etmək üçün əlverişli olan mərkəzi bankların buraxdığı dövlət istiqrazlarından istifadə etmək imkanlarının olmaması;
- bəzi mərkəzi bankların İslam banklarının işlərinin xüsusiyyətlərinə uyğun gəlməməsi, çünki bankçılıqla bağlı ən çox qanun və qaydalar ənənəvi banklara məqbuldur;
- bu bankların fəaliyyət göstərdiyi hər birində kifayət qədər İslam banklarının olmaması baxımından çətin bazar, İslam bankçılığı üçün aktiv bir bazar yaratmaqdan maneə törədir, bir neçə İslam bankının varlığı rəqabətin artmasına və sonra da bank xidmətlərinin müxtəlifliyinə kömək edəcək;
- İslam banklarının həyata keçirdiyi funksiyalara görə ödəmə qabiliyyətinin yetərliliyi və kapitalın məbləğinin artırılmasının zəruriliyi (müşəri bazasının maliyyə effektivliyinə və kredit qabiliyyətinə görə risk almaq qabiliyyəti) (Бааль, А. М., 2016);
- kapital şərtlərini ödəmək məqsədilə Ərəb ölkələrinin paytaxtlarında və beynəlxalq bazarlarda kifayət qədər inkişaf etmiş maliyyə alətləri;
- idarəetmə və texniki əməliyyatların səviyyəsini artırmaq və bununla da İslam maliyyə mühəndisliyi sahəsində qabiliyyətlərini artırmaq və ənənəvi

banklarla rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün İslam bankçılığında ixtisaslı kadrların olmaması;

- İslam və ənənəvi mühasibat sistemləri arasındakı fərqlər nəticəsində mühasibat problemlərinin mövcudluğu;
- hüquqi dəstək İslam bankçılığı və maliyyə müqavilələrinin tətbiq edilməsi üçün uyğun deyil. İslam bankçılığı müqavilələri həm mal-dövlət və mal almaq və satmaqla məşğul olur, həm də iki dəfə vergiyə cəlb olunur. İslam banklarının işi üçün xüsusi qanunların hazırlanmasını tələb edən materialdan yaxşı xəbərdar olmalıdır;
- İslam sistemində dəyişikliklər vacibdir, çünki İslamda hüquqi sistem tamamilə fərqlidir;
- İslam bankçılığı qanunlarının olmaması nəzərə alınmaqla, məhkəmələrdə müqavilələrin həyata keçirilməsi əlavə səylər və xərclər tələb edə bilər. Buna görə, bir çox ölkədə qanunvericilik İslam banklarının inkişafı üçün uyğun olmalıdır;
- İslam banklardakı depozitlər mənfəət və zərər prinsipinə əsaslanır və əgər bir şey baş verərsə, bank zərər verə bilər, sonra da ərizəçi zərərləri də daşıyacaq. İslam banklarında depozitlərin inkişafına ən böyük maneə zərərin itirilməsi qorxusu;
- İslam bankları, ikincil bazar vasitəsilə likvidliyin əldə edilməməsi səbəbindən uzun müddətli əməliyyatlara girmək istəmir.

2.3. İslam xüsusiyyətləri olan layihələr

İslam layihəsi - müsəlman alimlərinə əsaslanan islam dünyasının potensial bir global layihəsi, ümmanı ümumdünya sivilizasiyalar və dövlətlərdəki islam dövlətşiliyini yaratmaqdan, Şəriəti təqib edərək və Xalifəti bərpa etməkdən ibarət olan dünya ictimaiyyətində bərabər yer tutmasına imkan verən layihədir (www.alkutubcafe.com/book/tjhftq.html).

1. Xalifələrin davamlılığı, dünya müsəlmanlarının mənəvi siyasi əlaqəsi olaraq heç vaxt kəsilməyəcək, lakin ruhani komponent həmişə əslində dövlətçiliyin əksinə deyildir. Xalifət, saleh bir dövlət olaraq, müsəlmanların Allahın verdiyi İslam dünyasının hakimiyyəti altında yaşaya biləcəyi bir müsəlmanın əsas vacibliyidir.

İlk xalifələrin dövründən başlayaraq, xalqları birləşdirən, tarixi birləşdirilmiş Müsəlman dövlətidir və xalqları birləşdirən, xalis lideri Şeyxülislam ilə ittifaqda İslam alimlərinin və din xadimlərinin dəstəyi ilə müsəlmanların ümumi razılığı ilə idarə olunan xalifətin birləşdirilmiş gücündən ibarətdir.

İkinci yeni xəlifə Müsəlmanların birliyini İslam dövlətçiliyinə əsaslanan müsəlmanların yenidən qurulması və davam etdirməsidir. Müsəlmanların saleh vəziyyəti Allahın Kainatdakı yolu boyunca Allaha xidmət etməkdir.

Üçüncü galaktik xalifət - ikinci Xilafətdən müsəlmanların dövlətinə çevrilərək, bütün müsəlmanların ortağ yaxşılıq üçün birləşməsi olaraq qurulmuş kainatın bir hissəsi olaraq insanlıq və müsəlmanların məhdudiyyətlərini genişləndirməklə davam etdi (Марчук, В. Ф., 2008: səh.100).

Fiqh və ya İslam hüququ, əsasən Quran-ı Kərimdən (sünnilərdən) çıxan, bir çox dini xarakterli normalar da daxil olmaqla, İslam dövlətinin qurulması zərurətini düşünən, yalnız Şəriətin tərkib hissəsi kimi çıxış edən bir hüquqi norma sistemidir.

Müsəlman etikasını, Allahın planına uyğun olaraq ətrafınızı dünyaya çevirmək, yaxşı əməllərin gəlməsi ilə müsəlmanlar dünyasına yaxşılıq etmək, özünüzün yaddaşını gələcək nəsillərdə böyütmək kimi tərk etmək arzusudur.

2. İslam modernizmi. İslam dövlətçiliyi sahəsində hansı anlayış və islamçı modernizm təklif edə bilər?

İnkişaf hüququn üstünlüyünə hörmət, milli azlıqların hüquqlarının qorunması, insan hüquqlarına hörmət, hakimiyyətin demokratik quruluşu, icmalara hakimiyyət nümayəndəliyi əsasında qurulmuş bütün dövlət vətəndaşları üçün İslamın qanuni İslam dövləti kimi konsepsiyasıdır. Bu konsepsiyada şəriət tarixi

zaman doktrinə uyğun olaraq dinamik şəkildə dəyişən bir hüquqi sistem olaraq qəbul edilir (Тахирн, К. М., 2016).

İslam dövlət forması, islam alimlərinin və din xadimlərinin İslam dövlətinin quruluşu və rolu, digər dövlətlərlə əlaqələri, müsəlmanların və milli azlıqların bu cür dövlət içərisində qarşılıqlı əlaqələrinə dair geniş fikirləridir.

Şəriət hökmü şəriətin ittiham tətbiqinə əsaslanaraq, heç bir şeydə heç bir dəyişikliyə yol verilməyən dəyişməz bir hüquq sistemidir. Belə dəyişikliklər yeniliklər (təklif) elan edilir və uyğunsuzluqlara məruz qalır. Belə bir dövlət son dərəcə sərt və çox sürətlə durğunlaşır. Modernizmə doğrudan düşməndir.

Cədvəl 4: Şəriətin dəyişməsi prinsipləri

Şəriətin dəyişməsi prinsipləri
Tarixi zaman doktrinası fərqli normaların fərqli hərəkətlərini müxtəlif dövrlərdə nəzərdə tutur, yəni şəriətin bütün normaları eyni vaxtda hərəkət etmir. İslamın Ərəb Ərəbistanının xüsusi bir natiq Ərəb Bedouin cəmiyyəti tərəfindən qəbul edilməsi üçün bir çox normaların işlənilib hazırlandığını başa düşmək lazımdır ki, bu da yayılmağa başlamışdır.
Hekayə İslam alimlərinin deyil, islam din adamlarının fikridir. Ruhanilər Qiyamət günündən əvvəl yeni bir Vəhy çatdırı bilməz, lakin yalnız ibadət və din riayət etməlidir.
Qərar Müsəlmanların nümayəndə heyəti tərəfindən qəbul edilir və Müsəlmanların ÜMM-ə nümayəndələri seçilməklə müsəlmanların ümumi razılığını ifadə edir.

Mənbə: <http://tajfan.com/wp-content/uploads/> materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Şəriyyədə aşağıdakı dəyişiklik mexanizmləri fərqlənə bilər.

Birinci anlayış qrupu müsbətdir.

1. Fərqli Şəriət normalarının fərqli tarixi dövrlərdə fərqli şəkildə işlədildiyi və tarixi inkişafdən ötəri ölə biləcəyi tarixi dövrün doktrinası.

2. Sosial qanunların qəbul edilməsi yolu ilə şəriətdə dəyişikliklərin mümkünlüyünə, yəni ictimaiyyətin müəyyən etdiyi qaydalara uyğun sosial dəyərlər konsepsiyası.

3. Müsəlmanların ortaq xeyirxahlıq prinsipi, bu norma, ümumi yaxşılıq prinsipini pozarsa, hərəkət etməməlidir. Norm norma naminə hərəkət etməməlidir.

İkinci anlayış qrupu mənfi.

1. Yenilik ehtiyacının konsepsiyası. Sosial dəyişiklikləri və hüquqi normalarda meydana gələn dəyişiklikləri əsla ölü normalara riayət etmək tələbini inkar etmək mümkün deyil.

2. Qanunun şərh edilməsinin mümkünlüyü haqqında doktrina. "İftihadın qapıları" yenidən açılmalı və İslam siyasi və hüquqi düşüncələrə daxil olmalıdır.

İslam Dünyası ordeni, Qərb sivilizasiyası ilə daha bərabər münasibətlər üçün islam dövlətləri tərəfindən irəli sürülən bir dünya düzəldici konsepsiyadır. Konsepsiya İslam birliyinə əsaslanır - İslam xalqlarının dünya arenasında birləşməsi, İslam dövlətləri arasında qarşılıqlı hörmət və qeyri-müdaxilə prinsiplərinə riayət etməlidir (<http://tajfan.com/wp-content/uploads/>).

İslam dirçəlişləri müsəlmanların siyasi şəxsiyyətlərini tanımaq və İslam ölkələrində bütün müsəlmanlar üçün bir fayda kimi İslam demokratik dövlət qurmaq üçün ümumi bir doktrin inkişaf etdirmək üçün zəif və çətin bir prosesdir.

İslam inkişafı İslam modernləşmə nəzəriyyəsinin və İslam modernizminin praktik konsepsiyasının nəzəri konsepsiyasında təqdim olunur.

İslam modernləşməsi İslam dövlətlərinin siyasi quruluşlarını dəyişdirmək və onları islam ölkələrinə çevirərək, ədalətli rəhbərlik və şəriətə əsaslanan Allahın qanunu olaraq, şəriəti qanuni normaların dəyişdirilməsinin dinamik bir sistemi, yəni qanunun dondurulmuş bir çərçivəsi deyildir.

İslam modernizmi - İslam alimlərinin fikirləri və müsəlmanların qərarı əsasında müsəlmanların ümumi razılığı ilə dəyişiklik yolunun konsepsiyasıdır.

3. İslam dövlətliyi. Xəlifə, müsəlman dünyasının qlobal bir layihəsidir, hər müsəlmanın vəzifəsi Allahın qanunlarında, saleh bir həyat üçün Allahın qanunlarına görə daha yaxşı və ədalətli bir cəmiyyət qurmaqdır.

Xalifətdə hakimiyyətin təşkilinin səviyyəsi:

1. Şeyx-ül-İslamın xeyir və dəstəyi ilə, Xalifənin Ali hökmü.
2. Müttəfiq hakimiyyət orqanları (icra, məhkəmə və parlamentin nümayəndəsi).
3. Müttəfiq orqanlarının ərazi təşkilatı.
4. Federasiyanın səlahiyyətləri (birliyin üzvləri).

5. Ərazi müsəlman icmaları.

İmamət müsəlmanların doğrudan dini rəhbərliyinə əsaslanan bir imamın, din adamlarının dini lideri tərəfindən idarə olunan İslam dövlətinin daha az əhəmiyyətli, əsasən Şiə qlobal layihəsidir.

İslam siyasi və hüquqi doktrinası - Allahın qanunlarına əsasən qurulmuş fiqh (İslam hüququ), siyasi hakimiyyət təşkilatı və İslam cəmiyyətinin quruluşlarıdır.

Dövlətçilik inkişaf etmiş bir cəmiyyətin mahiyyəti və eyni zamanda əmlakıdır; ictimai əlaqələrin idarə olunması və müəyyən bir cəmiyyətin ictimai əlaqələrini tənzimləyən siyasi strukturların yaradılması.

Dövlət cəmiyyətin sosial strukturlarını düzəltmək və ictimai əlaqələri tənzimləmək üçün ictimai bir cəmiyyətin siyasi qurumlarının bir sistemidir.

İslam dövləti şəriətə əsaslanan İslam cəmiyyətində şəriətə əsaslanan bir siyasi quruluş sistemidir. İslam təbiətində olan güc, bu dövlətdə müsəlmanların hüquqları dini azadlıqlar baxımından qorunur və İslam dünyası düzeni yaratmaq üçün xarici siyasət aparılır (<http://www.bankislam.com.my>).

İslam dövlətçiliyi bir vaxtda İslam cəmiyyətinin siyasi əsaslarının dinamik bir sisteminin inkişafıdır.

İslam sivilizasiyası, İslam cəmiyyətinin mədəni və tarixi inkişafıdır və unikal dəyəərə malikdir və Allahın Vəhyinə əsaslanır.

İslam layihəsinin elementləri:

1. Bütün müsəlmanlar üçün qlobal İslam dövləti kimi Xalifələşdirir.
2. Allahın qanunlarına əsasən yer üzündə saleh həyat haqqında hər bir müsəlmanın xəyali olaraq xilaf etmək.
3. Dünya sivilizasiyaları cəmiyyətində İslam sivilizasiyasının əsasını xəlifələşdirmək.
4. Allahın qanunlarına riayət etmək üçün Şəriətin qapıçısı olaraq xəlifə olmaq.
5. İslam dünyasının inkişaf yeri kimi xilafət etmək.
4. Xalifətin Yalançı Layihəsi. Niyə Müsəlmanlar İslam Dövləti qrupuna və onun elan etdiyi Xilafətə itaət edə bilməzlər?

1. Saleh dövlət başqa bir iman olan insanlara qarşı qan və zorakılıq deyil, xidmət edənlərin razılığı və xoşbəxtliyinə əsaslanır, "İslam dövləti" nin cinayətləri dəhşətlidir.

2. "İslam Dövləti" nin Xalifətində hakimiyyətin təşkil edilməsi islam deyil və yalnız xarici bir fəsad kimi istifadə etməyə çalışdıqları şəriətlərə uyğun deyildir.

3. Müsəlmanlar, müsəlmanlar üzərində qrupun üzvlərinin zorakılığına qarşı totalitar və militarize olan bütün partiyaların "İslam Dövləti" nin Xilafətindəki nümayəndəliyindən məhrumdurlar.

4. "İslam Dövləti" nin Xilafətində mühakimə təqsiirləndirilən prosesin ən pis formalarına apellyasiya qaydası olmadan qurulmuşdur.

5. İslam Dövləti halifəsi, müxalifətə tamamilə dözümsüzdür və qrupun rəsmi xəttindən hər hansı bir sapmadan qəti şəkildə bastırır.

İtaətdən imtina edilməsinin əsas səbəbi hökumətdəki despotizm və bütün müsəlmanların razılığı ilə deyil, hakimiyyətin silahlı ələ keçirilməsinə və müsəlmanlar üçün mənimsənilməsinə əsaslanan totalitar bir cəmiyyət qurmaq arzusudur (Al-Jarhi, M. A., 2002: səh.22).

Xalifətin "İslam Dövləti" nin əsas mənası, bütün müsəlmanların evi olaraq Xalifətin düşüncəsini pisləmək və neytrallaşdırmaqdır. Birləşmiş Ştatlar bu formanı əsas dünya təhlükələrindən biri kimi elan edir və eyni zamanda, bu cür bir dövlətin birləşdirən missiyasına inanmırlarsa da, əsas qaynağı bu çökmə əsnasında qüvvələri gücləndirəcək güclü dövlətlər ətrafında praktik tətbiq edilərkən fikir çökəcəkdir. belə bir qrupun gəzintilərini təşkil edir və sonra düşüncə qüsurlu olduqda qorxu yoxdur və heç kim onları təqib etməyəcək. Əsas odur ki, demək olar ki: "İstəddin, onu aldın, amma nə qədər dəhşətli olduğunu görürsən".

"İslam Dövləti" nin xalifətinə mənəvi müxalifət doktrinası bu təhsili qiymətləndirmək üçün üç elementdən ibarət olan "Allahın Evinin İslam torpaqlarının dini totalitar işğalı" kimi təsvir edilə bilər:

1. Hökumətdəki dinsizliyi yalnız bütün müsəlmanlar adından qrupun üzvləri tərəfindən idarə olunur.

2. Silahlı silahla ələ keçirilməsi silahlı vasitələrlə təyin olunur və bütün müsəlmanların razılığı ilə seçilmir.

3. Cəmi şiddət - qrup ictimai həyatın ümumi nəzarətinin bütün sahələrində şiddət tətbiq edir.

4. Seçilmiş suallar. Qiyamət günündən əvvəl xalifəti yaratmaq mümkündürmü və ya qiyamət günü yenidən yaranacaqdır?

Xalifət, hər bir müsəlmanın vəzifəsi olaraq xalifətin birləşmiş dövlətində yer üzündə İslam xalqlarının mənəvi və siyasi birliyini nəzərdə tutur. Müsəlmanlara ədalətli və daha yaxşı bir cəmiyyət qurmaq niyyətini yerinə yetirməyə əmr verən ictimai işlər və ictimai vəzifə var, ruha iman saxlamaq kifayət deyil. Yalnız bir xalifət Müsəlmanlar üçün başqa bir dünya xalqları qarşısında onları qoruyan bir ev ola bilər. Müsəlman ailəsində və şəxsi həyatda ictimai məsuliyyətdən imtina edə bilməz (Anwar, M., 2003: səh.41).

Birləşmə azadlıq müharibələri xalifət yaratmaq üçün icazə verilmişdir?

Belə müharibələrə icazə verilir, çünki xalifətin yaradılması hər bir müsəlmanın vəzifəsi və vəzifəsidir, lakin bu müharibələr yalnız aşağıdakı şərtlər yerinə yetirildikdə mümkündür:

1. Xalifətə qarşı müharibə elan edən bir dövlət təcavüzkar və düşmən olmalıdır.

2. Bu dövlət hökmdarın zülmü və müsəlmanların zülmü ilə xarakterizə edilməlidir.

3. Bu dövlətin müsəlmanları kömək çağırmalıdır.

4. İsraililərin bir tanrısız hökmdarı tərəfindən işğal olunduqda, öz xalqına zülm edərək, bir dövlətdə bərabər millətlərlə yaşamaq istəyər.

"İslam qılıncı" konsepsiyası nədir?

İslamın qılıncı, Xalifətin hərbi hissəsidir:

1. Silahlı qüvvələr İslam torpaqlarını və iki ibadət gahı qorumaq üçün müsəlmanların hərbi bir təşkilatı kimi.

2. Dövlət müdafiə sisteminin hərbi-sənaye kompleksi.

3. Hərbi doktrina və silahlı qüvvələrin istifadəsini tənzimləyən digər sənədlər.

Niyə "müharibə quru" anlayışı səhv və köhnəlmişdir!

Müharibə torpaqları halifada olan bütün insanlığı fəth etmək üçün davamlı müharibələri əhatə edir. Dini məcbur edə bilməzsəniz, çağırış həmişə yalnız mənəvi və sülh olmalıdır.

Xalifət sülhsevər bir dövlət kimi yenidən qurulacaqdır, lakin müsəlmanların çağırışı və hökmdarların zülmü vəziyyətində hərbi vasitələrlə birləşməyə imkan verir (Chapra M. U., Khan, T., 2000: səh.2).

Yalnız bir düşmən dövləti İslam dövlətinə qarşı təcavüzə başlayan müharibə ərazi elan edilə bilər. Savaşın torpağı İslam ölkələri ilə ticarət və mədəni mübadilə qurmaq istəyən digər dövlətlərin torpaqları hesab edilə bilməz.

Nə üçün xalifət mərkəzləşdirilmiş bir dövlət olaraq deyil, federasiya yaratmaq üçün üstünlük təşkil edir?

Mərkəzləşmə bir çox millətin mədəni müxtəlifliyini öldürəcək və federallaşma bir çox millətin ümummilləti ümmət çərçivəsində öz milli şəxsiyyətlərini qazanmasına imkan verəcəkdir. Ərəb xalqları tərəfindən idarə olunan xalqların federasiyası Rusiya ilə müqayisədə məntiqlidir.

Xilafət İslamın himayəsi altında həmişə müxtəlif millətlərə ev sahibliyi edəcəkdir və sənət və elm inkişafına salamlayacaqdır. Yalnız xalifət, öz xalqına zülm edən yerli şahzadələrin zülmündən müsəlman xalqların əsl azadlığını verə bilər (El-Hawary, D., Grais, W., Iqbal, Z., 2004: səh.81).

Allahın evinin anlayışı nədir?

Allahın evi inkişaf etmiş bir İslam cəmiyyətidir:

1. İslam dövləti, ilk xalislər dövrünün ədalətli dövləti kimi, müsəlmanları və polisləri müdafiə edir.

2. Şəriət dinlərin bir din sistemi, müsəlmanların razılığı ilə hərəkət edən müsəlmanlar üçün universal bir qanundur.

3. İslamda müttəfiq olan ərəb və digər xalqların bir ənənəsinin İslam mədəni və tarixi dünyasıdır.

4. İslam əxlaqı və İslam həyat tərzı, yəni bir müsəlman davranışının psixologiyası ilə əhatə olunan hər şeydir.

Hansı iqtisadiyyat İslamdır?

1. Torpaq üzərində deyil, təbii sərvətlərin dövlət mülkiyyətidir. Bir dövlət neft quruluşunun formalaşması lazımdır.

2. Qızıl dinar, valyuta mübadiləsi üçün bir vasitə kimi, yəni qızıl standartına qayıdır.

3. İqtisadiyyatın bir çox sektorunda böyük dövlət narahatlığı.

4. Oligarxiya bir alt mövqedədir, lakin böyük özəl kapitalın inkişafı təşviq edilir.

5. Xalifətin iqtisadiyyatı mahiyyətə, hər bir vətəndaşın xalisiyyətinə görə neft kirayəsi ilə dövlət sosial kapitalizmi.

6. Dövlətin tam dəstəyi ilə torpaqların mülkiyyət hüququ tanınır.

İslam iqtisadiyyatı tərəfindən hazırlanan iqtisadiyyatın İslam institutları vacibdir, onlar üstün olmalıdırlar, lakin qərb hüquqlarınının qərb hüquqi konstruksiyalarına icazə verilir.

Klassik İslam doktrinası hökumət quruluşunu nə üçün qəbul etmədi?

Müasir doktrina artıq hökumətin bir kollegial icra hakimiyyəti orqanının varlığına imkan verir, lakin əvvəllər belə deyil. İslam alimləri bundan əvvəl bu hadisəni lazımsız hesab etmiş və Xalifənin qarşısında hakimiyyəti ələ keçirməyə cəhd etmişlər. Xəlifə birbaşa baş nazirin vasitəsilə qaydalarını verir. Hökumət olmadığı Birləşmiş Ştatlarda hakimiyyət təşkilatı ilə birbaşa analoqları çəke bilərsiniz.

Qeyd edək ki, klassik doktrin agentliyin əsas quruluşu hesab olunur. Əsas şöbələr: həyət, maliyyə və hərbi şöbələrdir. Nazirliklərin və idarə xidmətlərinin olması artıq tanınır (Беккин Р.И., 2006: səh.5).

Paradoksal olaraq, doktrinaya görə, "nazir" in vəzifəsi deyilə bilməz. O, "Qiyamət gününə qədər hərəkət etmə" adlandırıla bilər.

İslam doktrinası nə üçün dövlətlərin federasiyasına mənfi təsir göstərir?

İslam siyasi və hüquqi doktrin millətlərin federasiyasını bir dövlətə alqışlayır, lakin dövlətlərin federasiyasını qəbul etmir. Bu faktı, xalqların federasiyası dövründə ayrılmaq (çıxarılma) hüququ olmadan hər kəs üçün eyni hüquqlarla bir yeni dövlət formalaşdırıldığı ilə izah olunur.

Dövlətlər Federasiyası müxtəlif hüquqlar və İslam dünyası qaydasını pozan bir çıxış imkanını nəzərdə tutur. Klassik doktrin milli azlıqların muxtariyyətinə mənfi təsir göstərərək, hər kəsə bərabər hüquq verir. Müasir doktrinə bu fenomenə imkan verir.

Şəriət niyə arbitraj məhkəmələrini inkar edir və inzibati məhkəmə sisteminin yaradılmasını təsdiqləyir?

Şəriət, bir tərəfdən vətəndaşları və hüquqi şəxsləri fərqləndirir, digəri isə dövlətdir. Dövlət üçün, konstitusiya məhkəməsi və ya konstitusiya məhkəməsi şəklində ədalət, dövlət və inzibati məhkəmələrlə mübahisələr üçün vətəndaşlar və hüquqi şəxslər arasındakı mübahisələr üçün ümumi məhkəmələr var. Dövlət qarşısında Şəriət vətəndaşları və korporasiyalarını təkzib etmir, hər kəs qanun qarşısında bərabərdir.

Fətva və Tədqiqat Komissiyası İslam Dövlətinin Yüksək Şəriət Məhkəməsinin tərkibinə daxil edilməlidir?

Fəqih fiqh bir halda-qanun fenomen, belə ki, bu nəticələrin kodlaşdırma lazımdır. Qanuni deyil, qeyri-qanuni və təsadüfi məsələlərdə deyil, qanuni deyil, həm də bir dini xarakterlə deyil, qanunun sistemləşdirilməsi məqsədi ilə edilməlidir. Fətvalar İslam cəmiyyətində müsəlmanların bərabər şəkildə yayılmasının məqsədi olmalıdır. Buna görə də, belə bir komissiyanın yaradılması İslam dövlətində şəriət baxımından çox məqsədəuyğundur. Analojiyalar Rusiya Ali Məhkəməsinin Plenumunun qərarları ilə edilə bilər (Тудоровский Я., 2009: səh.5).

Hansı daha yaxşıdır: konstitusiya şurası və ya konstitusiya məhkəməsi İslam konstitusiya ədalətinin bir nümunəsi?

Təbii ki, Konstitusiya şurası, Şur prinsipinin İslam dövlətinin dövlət quruculuğunda həyata keçirilməsinə uyğun olaraq görünür. Bundan əlavə, konstitusiya baxışı siyasi arbitraj orqanının funksiyalarını təcəssüm etdirir, buna

görə də ona daxil olan bütün dövlət hakimiyyət orqanlarını təmsil etmək çox vacibdir. Bu, qərarlarının hamısı tərəfindən qəbul ediləcəyinə gətirib çıxaracaq. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, Şəriətin təməl quruluşları İslam cəmiyyətinin dünya düzeni üçün müsəlmanların ümumi razılığı ilə Əl-ümmənin qəbul etdiyi Konstitusiyaya Şüra tərəfindən təsdiq edilə bilməz.

Məclis al Daawa qurmaq lazımdır?

Məclis əl Ulema İslam dövlətindəki bir ruhanilik orqanıdır və din xadimlərinin ictimai həyatın müxtəlif məsələlərinə dair fikirlərini ifadə etmək üçün məsləhət funksiyaları vardır.

Belə bir halda Məhəmməd əl-Daəvaha ehtiyac varmı? Biz belə düşünürük.

Məclis al-Daawa İslam sistemi və cəmiyyəti haqqında əsas qəbul edilmiş Şəriət nizamnamələrinə əməl etmək üçün qanun layihələrini nəzərdən keçirmək üçün görkəmli alimlərin (İslam alimlərinin) apelyasiya Palatasıdır. Ruhanilərin bu palatada iştirak etməsi məqsədəuyğundur, lakin onlar palatanın tərkibinin üçdə birindən çox olmamalıdır.

Gələcəyin İslam cəmiyyəti nə ola bilər?

Gələcək İslam cəmiyyəti, Allahın planına uyğun yaşamaq üçün Allahın ümumi xidməti adına güc əlaqələrinin bərabər bir şəkildə birləşdirilməsidir.

Bu cür gələcək cəmiyyət ilk müsəlman dövrünün (elmin elmlə təsdiqlənəcəyi və onunla ziddiyyət təşkil etməyəcək) orta əsrlərindəki yeni elmi hazırlanmış inancına, saleh bir dünya qurmaqda müsəlmanların sosial məsuliyyətinə əsaslanacaq, burada yalnız Allaha xidmət etmək üçün ümumi yaxşılıqla qurtuluşa layiq olan bir müsəlman gerçəkdir.

Dövlət bundan sonra nə olacaq? Dövlət, ümumi bir nazirlikdə əsl müsəlmanların yeni bir ictimai birliyinə çevrilir, şəriət dinamik bir qanun sistemi olacaq, tarixi bir dövrdə inkişaf etdirir və Allahın planına uyğun olaraq müsəlmanlar tərəfindən yaradılan və Quranda onun xeyir-duaları ilə dəyişir.

Cədvəl 5: İslam İnkişaf Bankı tərəfindən Azərbaycanda həyata keçirilən layihələr haqqında

İslam İnkişaf Bankı tərəfindən Azərbaycanda həyata keçirilən layihələr haqqında	
“Azərbaycanda kənd yerlərinin kompleks inkişafı” layihəsi	Benefisiar: Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi Müddət: 2011-2018-ci illər
Naxçıvanda selə qarşı tədbirlər, suvarılan ərazilərin modernləşdirilməsi və genişlənməsi layihəsi	Benefisiar: Naxçıvan MR Dövlət Meliorasiya Təsərrüfatı Komitəsi
Azərbaycanın 6 rayonunda milli su təchizatı və kanalizasiya proqramı layihəsi	Benefisiar: “Azərsu” ASC Müddəti: 2012-2016-cı illər

Mənbə: (Тудоровский Я., 2009: səh.5).

III FƏSİL . İSLAM İNKİŞAF BANKININ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

3.1. İslam bankının region ölkələrin inkişafında rolu

Hazırda İslam maliyyə institutları dünyanın 75-dən çox ölkəsində fəaliyyət göstərir. Onların ən böyük konsentrasiyası Yaxın Şərq və Cənub-Şərqi Asiyanın (Bəhreyn və Malayziya ən böyük mərkəzləri), eləcə də Avropada və ABŞ-da olduğu kimi, tarixi cəhətdən zəminlənmiş ərazidədir (Беккин Р.И., Вовченко Н.Г., Евлахова Ю.С., 2007: səh.97).

K. Ome'nin izahatlarında, "müasir qloballaşma demək olar ki, dünyanın hər yerində insanların dünya bazarında mövcud olan qaydada getdikcə asılı olduğu yeni bir dövr deməkdir". Şübhəsiz ki, İslam bankları, həm tarixi, həm də müəyyən edilmiş ərazidə fəaliyyət göstərən və xaricdə olan banklar bu təsirə məruz qalır.

P. Marcuse, J. Rosenau, E. Giddens, J. Tompson, J. Aldo kimi bir sıra araşdırmalar mövcuddur ki, bu qloballaşmanın “dünya iqtisadiyyatının kapitalist inteqrasiyasının ən yüksək mərhələsi və ya müasir versiyasıdır” kapitalizmdir".

İslam banklarının inkişafı baxımından vacibdir ki, islam bölgələrindəki əksər ölkələrin hakim elitalarının çoxu Qərb ölkələrindən siyasi və iqtisadi təzyiqlərə məruz qalır və qlobal vəziyyəti nəzərə alaraq, dövlətlərinin iqtisadiyyatlarını inkişaf etdirməyə məcbur edirlər.

Qlobal trend, inkişaf etmiş ölkələrin post-sənaye cəmiyyətinin təmin edilməsi üçün zəruri olan təbii ehtiyatların sürətlə azalmasıdır və bu, onların geosiyasətində dəyişikliklərə gətirib çıxarır.

Dünyanın müxtəlif bölgələrində İslam banklarının inkişafı, həmçinin sosial, mədəni və dini mənsubiyyətinə görə xalqların iqtisadi davranışlarının müxtəlif modellərinin xüsusiyyətləri ilə bağlıdır.

"İslam dünyası yavaş-yavaş, lakin şimal yarımkürəsini daim işğal edir. Bu, yalnız maliyyə sahəsində genişləndirilməklə deyil, islam ölkələrinin əhalisinin miqrasiyasının qeyri-İslam ölkələrinə də daxil olması ilə təsdiqlənir. Qloballaşmanın belə bir göstəricisini əmək miqrasiyası kimi nəzərə alaraq Avropa - İngiltərə, Almaniya, Fransa, digər ölkələr - əvvəllər İslamda çox güclü olan ərəb dünyasının güclü miqrasiyası və mədəni təsiri, İslam maliyyə qurumları Avropa dövlətlərinin sahəsini aşağı salmağa başlayır ".Buna görə, müxtəlif ölkələrdə İslam maliyyə məhsullarının məhsulları müxtəlif səviyyələrdə tələb olunacaqdır.

1974-cü ildə İslam ölkələri bu günə qədər uğurla inkişaf edən İslam İnkişaf Bankı (İİB) qurdular. İİB-nin əsas vəzifəsi dünyanın İslam banklarını dəstəkləmək və iqtisadiyyatın islamlaşmasının ideyalarını təbliğ etmək, İslam Konfransı Təşkilatının (İKT) iştirakçı ölkələrində əhalinin rifahını artırmaq, insan inkişafı, elm və texnologiya, İslam iqtisadiyyatını, maliyyə və bankçılıq fəaliyyətlərini dəstəkləmək və inkişaf etdirməkdir. İİB beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən tanınır. Birincisi, bankın İƏT ölkələrini Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) ilə bağlı fəaliyyətlərində dəstəkləməsi üçün xüsusi bir texniki yardım proqramı var. 2004-cü ilin iyun ayında Beynəlxalq Sazişlər Bankı, Yeni Sermayədə Müqavilələrə əsasən İİB-ni risksiz çəxtərəfli inkişaf bankları kimi təsnif etmişdir.

İİB-in vahid yerləşdiyi vahid olan İslam dinar, İİB BVF tərəfindən rəsmi SDR sahibi kimi tanındığından BVF-yə 1 SDR dəyərində bərabərdir, bunun nəticəsində BVF-nin üzvü olan ölkələrin mərkəzi banklarını, habelə Fondun üzv ölkələri ilə eyni şərtlərlə digər SDR sahibləri ilə SDR-ni əməliyyatlarda əldə etmək hüququ qazandı (БЕККИН Р.И., ВОВЧЕНКО Н.Г., ЕВЛАХОВА Ю.С., 2007: səh.114).

"İİB, əsas olaraq, milli planlara və iqtisadi inkişaf proqramlarına xarici maliyyələşmə ehtiyacı olan İKT-yə üzv ölkələrin inkişafı ilə bağlı bir patronaj siyasəti həyata keçirir. Eyni zamanda, İİB İslam iqtisadiyyatının təbliğində əsas ideolog və şübhəsiz liderdir ... Yeni İslam banklarının yaradılması prosesi, ərəb

ölkələrində və müsəlman dünyasının, qeyri-müsəlman ölkələrin də daxil olmaqla, genişlənməsini əks etdirən kifayət qədər sabit templərlə davam edir sənayeləşmiş ölkələr (Birləşmiş Krallıq, ABŞ, Danimarka, İsveçrə, Kanada, Cənubi Afrika və s.)" (Беккин Р.И., Вовченко Н.Г., Евлахова Ю.С., 2007: səh.115).

İslam dini İslamı qəbul edən bölgələr xaricində olan İslam bankların müvəffəqiyyətli inkişafı və yayılması da İslam bankçılıq ənənəvi banklara nisbətən fəaliyyətinin ən böyük şəffaflığını nəzərdə tutur. İslam banklarının əsasən öz müştəriləri - sərmayəçilər və borcalanlar arasında tərəfdaş olduqları, investorların mənəvi risklərini azaltmaq üçün onların şəffaflığının vacibliyini, İslam bankının adətən investorun uzunmüddətli investisiyalara cəlb edilməsinə zəmanət verməməsi ilə bağlı olması ilə bağlıdır. Eyni zamanda, ənənəvi qərbdən daha çox İslam banklarının fəaliyyətinin ən böyük şəffaflığı dövlətlərin iqtisadiyyatında müsbət rol oynayır. İslam bankları tənzimləyici orqanlara və ictimaiyyətə bankın uzunmüddətli investisiya strategiyası, qiymətli kağız növləri, risk faktorlarının monitorinqi, daxili maliyyə nəzarəti, bankın maliyyə vəziyyətinə dair məlumatlar, kadrların keyfiyyətləri və s. barədə məlumat verir (Беккин Р.И., Вовченко Н.Г., Евлахова Ю.С., 2007: səh.84).

Buna görə, müxtəlif ölkələrdə maliyyə strukturlarının və bankların şəffaflığı problemi olduqca aktualdır. Bu mənfi fakt Azərbaycan Respublikasında da baş verir. 2016-cı ildə Azərbaycan Respublikasının büdcəsinin 2/3 hissəsi offshore zonalara, o cümlədən maliyyə sxemlərinin qeyri-şəffaflığı və Hökumətin lazımı reaksiyasının olmaması səbəbindən getmişdir. Bu itkilər, İkinci Dünya müharibəsi dövründə Sovet İttifaqının itkiləri ilə müqayisə edilərək, 2 trilyon dollara bərabərdir. ABŞ dolları. İqtisadiyyat sahəsində bir çox mütəxəssis bu zonaların dünya maliyyə böhranının səbəblərindən biri olduğunu düşünür (Тудоровский Я., 2009: səh.5). Eyni zamanda, Şəriətdə bu sahələr qadağan sayılır və onlara İslam maliyyə qurumlarının hərəkətləri qadağandır.

İslam bankları, investorlar ilə zərərləri və investisiya risklərini ayırma prinsipi əsasında fəaliyyət göstərən islam bankları, böhran və iqtisadiyyatdakı xəstəlik dövründə sabitliyin əhəmiyyətli dərəcədə sabitliyini təmin edən, adi qərbli

bankalara nisbətən daha yüksək səviyyədə öz balansının likvidliyini daim saxlamaq məcburiyyətindədirlər.

Qlobal maliyyə sistemində ikincil bir yer tutaraq İslam bankları, yaxşı qurulan maliyyə sistemindəki fikirlərin dəyişdirilməsində böyük rol oynayır.

Şəriət qanununa əsasən formalaşan islam maliyyə sistemi böhran hadisələrinin baş verməsinə ən az məruz qalır.

3.2. İslam banklarının fəaliyyətinə nəzarət etmək problemi

Nisbətən qısa bir dövrdə, dövrü mətbuatda Azərbaycanın iqtisadi həyatında belə bir yeni fenomenə həsr olunmuş bir çox dövrü fikir ortaya çıxdı. Bu cür nəşrlər sayəsində yerli bank mütəxəssisləri artıq bu fenomen barədə ümumi bir fikir əldə edə bilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə İslam bankları ilə ənənəvi (və ya kommersiya) bankları arasında yeganə fərq qadağan sayılır və nəticədə faiz İslam bankları tərəfindən aparılan əməliyyatların həyata keçirilməsində. Reallıq göstərir ki, belə bir məlumat çox səthidir və buna görə mümkün qədər İslam bankçılığının müxtəlif qurumlarının ətraflı təsviri tələb olunur. Bu yaxın gələcəkdə İslam banklarının mümkün görünüşü xüsusilə vacibdir.

İdarəetmə funksiyası İslam bankları tərəfindən aparılanların arasında liderdir. Quranın içərisində olan normalar onun əsasını təşkil etdiyindən nəzarətin açıq dini kontekstinə diqqət yetirilməlidir. İslam Bankının fəaliyyətinin müxtəlif aspektlərini təsir edə bilən nəzarət növləri müxtəlifdir. Onların arasında ən yüksək, ilahi nəzarəti müəyyən etmək adətdir; insan tərəfindən həyata keçirilən nəzarət və cəmiyyət tərəfindən həyata keçirilən nəzarət.

Ən yüksək ilahi nəzarət Allah yaratdıqları şeylər üzərində nəzarətdir. Quran, "Həqiqətən Allah - sizə nəzarətçidir" deyir. Tədqiqatçıların fikrincə, bu nəzarət ən effektiv nəzarəti təşkil edir və biz İslam dövlətlərinin həyatında dini rolu nəzərə alsaq və müsəlmanların Quran qaydalarına münasibətini nəzərə alsaq, bunu qəbul edə bilərik.

İnsan tərəfindən həyata keçirilən nəzarət altında, insandan gələn və vicdansızlığından irəli gələn nəzarət başa düşülür. Müsəlman teologlarının təklif

etdiyi bu nəzarət, insanın daxili qüvvələrinin səfərbər edilməsi yolu ilə xarici nəzarətə başlamadan həyata keçirilir. Qeyd edək ki, İslam dövlətlərində bu nəzarətə böyük əhəmiyyət verilir (Məmmədov Z.F., 2012).

Nəhayət, sosial nəzarətin mənası İslam cəmiyyətindən nəzarəti təmin edir. Bəzi alimlərin fikrincə, bu cür nəzarətin əsasları İslam cəmiyyəti dövlətin və onun qurumlarının həyata keçirdiyi səlahiyyətlərin mənbəyidir. Hər hansı bir bank əməliyyatını həyata keçirmədən əvvəl ictimai nəzarət tənzimləyici orqanlardan məsləhət almaq (yəni məsləhətlər) və belə bir əməliyyatı icra etdikdən sonra həyata keçirilməklə və ya düzəltməklə həyata keçirilir.

İslam banklarının fəaliyyətini izləmək üçün bir sıra vasitələr var. Əsas və ən effektiv şəriət, dövlətin mərkəz bankından nəzarət və əmanətçilərdən nəzarətdir. Sonuncu vasitəsi bank sisteminin ən maraqlı və faydalı ola biləcəyi ən böyük bank zərərlərinə dair son hadisələrlə bağlı olaraq, özəl investorların qənaətinə böyük itki vermişdir.

Şəriət orqanları İslam banklarının əməliyyatlarının qanuniliyi üzərində nəzarəti həyata keçirir. Hər bir bankda əsas nəzarət quruluşları olaraq yaradılır. Eyni zamanda, bu orqanların əsas funksiyaları bank tərəfindən həyata keçirilən əməliyyatların Quranın təlimatı ilə uyğunluğunu, həmçinin İslam bankının öz fəaliyyətində öhdəliklərinin ölçüsünü yoxlamaqdır. Bu baxımdan, bu orqanlar hesabların xarici auditorunun səlahiyyətlərinə malikdirlər. Hesabların xarici auditoru dövriyyəli yoxlamalar aparmaq və bank əməliyyatlarına nəzarət etmək hüququna malikdir. Bankın məqsədlərinə və İslam hüququna zidd olan hər hansı bir bank əməliyyatları barədə fikirlərini ifadə etmək də var.

Qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda sadalanan funksiyaların həyata keçirilməsi çərçivəsində yalnız fatvalar 6 ilə məhdudlaşmır, həm də İslam bankının idarə heyətindən şərhlərin verilməsini tələb edir və bu bank tərəfindən həyata keçirilən hər hansı əməliyyatlara münasibət bildirir. Şəriət orqanları öz funksiyalarını aşağıdakılarla yerinə yetirə bilirlər:

- müfti tərəfindən onun qərarı və hüquqşünasların - İslam bankının idarə heyətinin və ya onun bölmələrinin hər hansı bir bölməsi tərəfindən təmsil olunan məsələlər üzrə fikirlərini ifadə etməsi;
- bank əməliyyatları və fəaliyyəti ilə əlaqədar və ya onların həyata keçirilməsindən sonra İslam banklarına şərh vermək.

İslam bankının idarə heyəti ilə Şəriətin daxili orqanı arasında fikir ayrılıqları yaranarsa, məsələ MKİB-in İslam bankları Beynəlxalq Birliyi nəzdində yaradılan və Fatma və şəriət nəzarəti üzrə ali orqan tərəfindən nəzərdən keçirilməsinə təqdim olunur və banklar haqqında hüquqi rəy vermək səlahiyyətinə malikdir. İslam bankları və bu birliyin üzvü olan maliyyə qurumları tərəfindən maliyyə məsələlərinə nəzarət edirlər. Beləliklə, fikir mübadiləsi mövzusu olan bir məsələ ilə bağlı fikirlərini ifadə etməklə, Fatva və Şəriət İdarəetmə Ali Qurulu arbitrlər olaraq çıxış edir (Марчук, В. Ф., 2008, s.187).

İdarəetmənin bir kanal bank sistemlərində islam maliyyə strukturları olan dövlətlərin mərkəzi bankları tərəfindən formalaşır. İslam banklarının fəaliyyətinə onların əhəmiyyəti və təsirləri baxımından, belə bir alətin rolu şəriətin daha çox dindarlığı səbəbindən Şəriət nəzarəti altındadır, mərkəzi banklar da vacibdir, çünki onlar İslam banklarının fəaliyyətini tənzimləmək və müvafiq olaraq nəzarət etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Bir çox ölkədə mərkəzi banklar bank və pul sistemlərinə dövlət nəzarəti həyata keçirmək hüququna malikdirlər və hüquqi normalar çərçivəsində bank fəaliyyətini saxlamağa imkan verən və çətin maliyyə vəziyyətində olan banklara yardım və dəstək verən funksiyalara malikdirlər. Beləliklə, mərkəzi banklar islam banklarının fəaliyyətinin bütün məsələləri üzrə dövlət siyasətinin yeganə spikeridir. Yalnız istisna olan hallar yuxarıda göstəriləyi kimi, MAİB altında Fatva və Şəriət Nəzarəti üçün Yüksək Təşkilata təqdim edilən mübahisəli məsələlərdir.

İslam banklarına gəldikdə, ilk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, mərkəzi bank bankların yaradılması və təşkil edilməsi prosesində, eləcə də investisiya və kredit əməliyyatları üzərində nəzarəti həyata keçirmək üçün ənənəvi banklarla bağlı olan banklara qarşı eyni səlahiyyətlərə malikdir. Bu nəzarət mərkəzi bankın

direktivləri tərəfindən müəyyən layihələrin maliyyələşdirilməsi imkanları, bu cür maliyyələşmənin maksimal həddi, bankın müəyyən kredit növlərinə görə əldə etməsi lazım olan sığorta məbləği, habelə müxtəlif əməliyyatlardakı risklərin mütənasib bölüşdürülməsi ilə həyata keçirilir. Sonuncu bankın risklərini onun səhmdar kapitalının və ehtiyat fondunun həcminə uyğunlaşdırmaq üçün, digərləri arasında isə həyata keçirilir.

Mərkəzi bankların səlahiyyətlərinə aid olan əsas məsələlər İslam banklarının yaradılmasına və onların fəaliyyətinə, xüsusən də depozitlərin qoyulmasına nəzarət edir (Тахирн, К. М., 2016).

Eyni prosedurlar aşağıdakıları nəzərə alaraq banklar və ya fəaliyyət göstərən bankların açıq filialları yaratmaq üçün icazə əldə edərkən adi banklara münasibətdə İslam banklarına tətbiq edilir:

- Bankın təsisçiləri zəngin olmalı, yaxşı nüfuza və qüsursuz tərcüməyə malik olmalıdırlar;
- Bankın təsisçiləri arasında islam hüququ və İslam bankçılıq təcrübəsi ilə tanış olan şəxslər olmalıdır;
- Bankın idarə heyətinin üzvləri islam bankçılığının idarə edilməsi üçün lazımi ixtisas və peşəkar bacarıqlara malik olmalıdırlar;
- Bank yaratmaq və ya onun filialını açmaq üçün bir sosial və iqtisadi ehtiyac və həmçinin belə bir bank və ya mənfəət şöbəsinin yaradılması üçün əlverişli şərtlər olmalıdır;
- İslam cəmiyyətinin əsas maraqlarına xidmət etmək üçün bir şərt olmalıdır (məsələn, Zakat 7 toplanması baxımından);
- Eyni zamanda bankın fəaliyyəti mərkəzi bank tərəfindən daha əvvəl təsdiqlənmiş mərhələli inkişaf planına uyğun olaraq hazırlanmalıdır.

Yuxarıda qeyd olunanlara əlavə olaraq, İslam bankları müxtəlif ölkələrdəki ölçüsü müxtəlif olan böyük bir səhm sermayəsi tələb edir. Bu əsasən İslam banklarının öz investorlarına və ümumiyyətlə İslam cəmiyyətinə qarşı məsuliyyətinin yüksək dərəcəsi ilə bağlıdır; hər hansı bir İslam bankının oxşar

bank xidmətləri göstərməkdə qarşılaşdığı ənənəvi banklarla yüksək rəqabət səviyyəsi; eləcə də çox vaxt eyni vaxtda həyata keçirilməli və kifayət qədər pul təhlükəsizliyi tələb edən çox sayda kommersiya və investisiya bank əməliyyatları.

Bankın ehtiyat fondlarının yaradılması məsələsinə böyük əhəmiyyət verilir. Səhmdarlar arasında bölüşdürülməzdən əvvəl mənfəətin müəyyən bir hissəsi ehtiyat fonduna yönəldilməlidir. Bu mənfəətin bölüşdürülməsi bankın nizamnamə kapitalı və onun ehtiyat fondunun həcminə bərabər olana qədər hər il baş tutmalıdır və yalnız bu nisbəti 1:1 nisbətində saxlamaq lazımdır. Bəzi hallarda, mərkəzi bank bankdan riskə məruz qalan aktivlərin bir hissəsinin köçürülməsi lazım olan xüsusi fond yaratmağı tələb edə bilər. Belə aktivlərin həcmi mərkəzi bank tərəfindən də müəyyənləşdirilir (Тахири, К. М., 2016).

İslam banklarını qəbul etmək üçün icazə verilən əsas depozit növləri tələb olunan depozitlər və yatırımlardır. Yatırım depozitlərindən tələb olunan depozitlər arasındakı əsas fərq, investorların bank əməliyyatları nəticəsində ala biləcəyi və ya yarana biləcəyi mənfəətə və zərərlərə iştirak etməsi məsələsidir. Demand əmanətləri bir İslam bankının mənfəət və zərərlərinə qatılmır və buna görə də təmin edilməlidir. İnvestisiya əmanətləri riskli bank əməliyyatlarına və buna görə bankın mənfəət və zərərlərində iştirak edir. Bu da ənənəvi və İslam bankları arasında ən böyük fərqlərdən biridir. Eyni zamanda, hər bir bank tərəfindən hazırlanmış və tətbiq olunan qaydalar zəruri və bu və ya digər növ depozitə pul yatırma prosedurunu müəyyən etmək lazımdır, bu cür depozitlərin məqsədləri və funksiyaları, habelə Mərkəzi Bankın müəyyən etdiyi normalara riayət etmişdir. Belə normalara əsasən, İslam bankı nizamnamə kapitalının həcmi ilə əmanətlərin həcmnin maksimum nisbətində riayət etməlidir. Bununla yanaşı, əmanətlərin dəyərinin artması ilə bank öz nizamnamə kapitalını əvvəlki təklifdə göstərilən marjinal nisbətə uyğun səviyyəyə çatdırmaq məcburiyyətindədir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, tələb olunan əmanətlərin qaytarılmasına zəmanət verilməlidir, çünki belə depozitləri təşkil edən vəsait İslam bankının riskli əməliyyatlarında iştirak etmir. Belə bir zəmanət vermək üçün İslam bankı tələb olunan depozitlərin həcmnin və onun səhmdar kapitalının həcmnin və ya ona aid

olan və ya hər ikisinin də müvafiq növünün arasında müəyyən bir nisbətə saxlamağa borcludur. Bu cür depozitlərin həcmi müəyyən olunmuş həddindən çox olduqda, İslam bankı müəyyən edilmiş həddi aşan tələb olunan depozitlərin bir hissəsini Mərkəzi Bankda depozit etməlidir. Mərkəzi bank, öz növbəsində, tələb olunan depozitlərin tələb olunan əmanətlərin həcmi ilə bankın nizamnamə kapitalı və ya onun aktivləri arasındakı müəyyən edilmiş maksimum nisbəti aşmaq üçün tələb olunan depozitlərin qaytarılması üçün təminatçısıdır.

Belə zəmanətlərə malik olması üçün İslam bankları öz likvid aktivlərinin ehtiyatlarını nağd pul şəklində saxlamağa və ya bu vəsaitlərin mərkəzi banka depozitinə tələb etməlidirlər. Mərkəz bankının razılığı ilə digər formalar da tətbiq oluna bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, mərkəzi bank həmçinin İslam bankından maliyyə vəziyyəti və fəaliyyətinin nəticələrinə dair statistik məlumatların təqdim edilməsini və onların mərkəzi bank hesab edir ki, bu məlumatların buraxılmasının əmanətçilərə öz vəsaitlərini depozitləşdirmək barədə qərar verəcəyinə inanırsa, əsas media vasitələrində dərc edilməsini tələb etmək hüququna malikdir.

Mərkəz bankı istənilən vaxt bankın auditini aparmaq və mühasibat uçotu jurnallarını və hesablarını yoxlamaq hüququna malikdir. Eyni zamanda, bankın meneceri və işçiləri bütün mühasibat jurnallarını və sənədlərini, habelə mərkəzi bankın xahişi ilə bankın fəaliyyəti ilə bağlı hər hansı izahat verməlidir.

Mərkəzi bank İslam bankı tərəfindən mövcud qaydalar pozuntusu aşkar edərsə və ya bankın fəaliyyətinin əmanətçilərə zərər verdiyini və ya bankın likvid aktivlərinin dövlətinin qeyri-qənaətbəxş olduğunu və ya əlverişsiz bir məqam olduğunu bildirirsə, aşağıdakı tədbirləri (fərdi və ya ümumi) götürə bilər:

- bankdan müvafiq tədbirlər görməsini tələb edir;
- bank əməliyyatlarının idarə edilməsi üzrə bir və ya bir neçə məsləhətçi təyin etməlidir;
- bankın hər hansı meneceri və ya işçisini dayandırmaq və ya aradan qaldırmaq;
- bank əməliyyatlarını dayandırmaq və ya lisenziyasını ləğv etmək.

Konvensiya banklarında əmanətçilər nəzarət funksiyasını yerinə yetirmirlər. Bankla olan münasibətləri borclu və kreditorun əlaqəsini təmsil edir ki, bu da əmanətçinin bankın nəticələrinə təsir etməyəcəkdir (<http://tajfan.com/wp-content/uploads/>).

İslam banklarına gəldikdə, onun əmanətçiləri (investisiya yataqları sahibləri) bankla əlaqədəirlər ki, əmanətçiləri banka öz vəsaitlərini sərmayə etməyə icazə verirlər. Buna görə də, belə əmanətçilər bankın əməliyyatlarının nəticələrini mənfəət və zərər baxımından "özləri üçün hiss edirlər". Ancaq idarə heyətinin seçilməsi və hesabların auditoru səhmdarların ümumi yığıncağı tərəfindən qəbul edilir və bu, əmanətçilərə bankın fəaliyyətini nəzarət etməsinə imkan vermir. Beləliklə, mənfəət və zərərin olub-olmamasından asılı olmayaraq, bankın nəticələrinə aid olan bütün məsələlər səhmdarların ümumi yığıncağında nəzərdən keçirilir. Belə qərarlarla birbaşa təsirlənən investorlar səs vermək hüququna malik deyillər. Hesab edirik ki, bəzi İslam banklarında əmanətlərin həcmi nizamnamə kapitalının həcmi 10-50 dəfə üstələsə də.

Bu günə qədər bu istiqamətdəki yeganə praktik addım bankların 1/8-ə müvəqqəti iştirak sertifikatları verməsinə imkan verən, 26 iyun 1980-ci il tarixli Pakistan Qanunu sayılır . Bu qanuna əsasən, belə sertifikatların sahibləri mütəmadi olaraq təyin etmək hüququna malikdirlər. Sonuncu vəzifə bankın bu cür sertifikat sahiblərinin vəsaitlərinin sərmayə qoyduğu fəaliyyətin düzgün həyata keçirilməsini təsdiq etməkdir. Buna görə də, hakimiyyət orqanının səlahiyyətinin həyata keçirilməsində bankın hesabat uçotunu yoxlamaq, hər hansı məlumatın verilməsini tələb etmək və bankın ofisinə müraciət etmək hüququ vardır.

Digər İslam dövlətlərində bu məsələ hələ də nəzəri öyrənmə mərhələsindədir. Bu gün ən çox teoristlərin fikir birliyini təyin etmək mümkündür ki, əmanətçilərin bankın fəaliyyətində iştirakı, onların pul yatırma qərarı daxil olmaqla, qərarı iki bal təşkil edir. Konkret olaraq, onlar informasiyaya və investorların səlahiyyətləri ilə əlaqəli ola bilər (Хити, Р. А., 2016).

İki nöqtənin birinci hissəsi bütün bank əməliyyatları üzrə məlumatlarla bağlıdır, bu isə əmanətçinin pulun depoziti barədə qərar qəbul etməsi üçün

vacibdir. İslam bankında əmanət edərkən, müştəri tez-tez iştirak edəcək bankın mövqeyini bilmir. Yenidən nəzərdən keçirilə bilən bütün məlumatlar, maliyyə ili başa çatdıqdan bir neçə ay ərzində, bir qayda olaraq, dərc edilməkdə olan bir il əvvəlki balans hesabatıdır. Bununla yanaşı, bir aydan çox müddət üçüncü ayı depozit edən əmanətçi depozitin uzadılmasına və ya onu geri götürməsinə qərar verməyincə ilk depozitin sonunda özünə aid olan mənfəət məbləğini bilmir, bir əvvəlki ilin nəticələrinə dair məlumatlar bütün əməliyyatlar başa çatdıqdan sonra beşinci və ya altıncı ayda açıq olunduqdan və 6-cı ayın sonunadək qanuna əsasən toplana biləcək səhmdarların ümumi yığıncağının keçirilməsindən ibarətdir. İncəsafatçı balansın dərc edildikdən sonra aldığı izah yalnız ona görə mənfəətin göstərilməsi ilə məhdudlaşır.

Bu səbəbdən, bankın maliyyə hesabatlarında, bütün məlumatları analitik cədvəllərlə tamamlayan, əmanətlərin cədvəlləri, valyutaları və növlərinə (cari, qənaət, ümumi, xüsusi, investisiya, tələb və s.) görə həm bölüşdürülə bilən bütün əməliyyatları göstərməsi, həm də dövriyyəyə, iqtisadiyyat sektoruna və ölkələrə görə bölüşdürülə bilən investisiyanın həcmi zəruridir. Bundan əlavə, bu məlumat bankın investisiya siyasətini, maliyyə hesabatlarının strukturunu və Bankın üzləşdiyi problemləri, həmçinin bu problemləri həll etmək planını açıqlaya bilər.

İkinci nöqtə bankın nizamnamə sənədlərində nəzərdə tutulan səlahiyyətlərə aiddir, ona görə əmanətçilər səhmdar deyildir. Buna görə, onlar bank kreditləşməsində öz kapitalı ilə iştirak edirlər, lakin onlar səhmdar hesab edilmir.

Əvvəlki qeydlərə əsasən, həmçinin, məbləğlərin müəyyən kateqoriyalarının İslam banklarının investisiya əməliyyatları həyata keçirilməsində rolu kimi bu əmanətçilər bankın balansını, onun mənfəət və zərər hesablarını müzakirə etmək və auditoru seçməkdə səhmdarlarla birlikdə iştirak etmək hüququna malik ola bilərlər, yalnız səhmdarlar tərəfindən seçilmiş bankın idarə heyətinin tərkibinin məsələsi istisna olmaqla. Bu baxımdan, əmanətçinin səhmdarların ümumi yığıncağında səs ala biləcəyi fikri hazırlanmışdır. Bununla belə aşağıdakıları davam etdirmək lazımdır:

- bu haqq yalnız əmanətləri müəyyən olunmuş məbləğdən (1000 ABŞ dolları) artıq olan və ya əmanətləri müəyyən edilmiş müddətdən (bir il, məsələn) artıq olan investora verilə bilər;
- belə bir əmanətçinin əldə etdiyi səsərin sayı bir hissənin nominal dəyərində müəyyən olunmuş çoxsaylı nisbət əsasında müəyyən edilə bilər, bu da bir səhmin səhmdarlarının ümumi yığıncağında bir səs təklif edir (məsələn, bir səhmin nominal dəyəri 100 ABŞ dolları və yuxarı çoxluq nisbəti 3, 1,2 min ABŞ-ın töhfəsi isə sahibkarı səhmdarların ümumi yığıncağında 4 səsə təmin edəcək).

İslam maliyyə biznesinin bir çox teorik və praktikçilərinin fikrincə, belə bir razılığa gəlmək olar ki, səhmdar ümumi yığıncaqlarda məqbul bir təmsilçilik saxlayır və eyni zamanda investorlar öz maraqları ilə bağlı məsələlər barədə fikirlərini ifadə etməkdə iştirak etmək hüququndan məhrum edilmirlər, səhmdarlar və investora verilən hüquq və səlahiyyətlərin tam bərabərliyi halında deyil.

Yuxarıdakıları yekunlaşdırmaq istərdim ki, İslam banklarının fəaliyyəti ilə bağlı bir çox məsələlər hələ də cavabsız qaldıqlarına baxmayaraq, yaxın gələcəkdə onların həllinə ümid edə bilərik. Bir çox cəhətdən bu, İslam banklarının son dövrlərdə nümayiş etdirdiyi inkişafın sürət və dinamizmi və onların qlobal bank sistemində sürətli girişi ilə diktə edilir. Bu sistemdə, İslam bankları, müştərilər və tərəfdaşlar tərəfindən öz fəaliyyətlərinin təbiəti və təbiətini anlamaq və onların işini təşkil etmək baxımından üstünlük təşkil edən konvensial banklardan ciddi rəqabətə dözmək məcburiyyətində qalacaq. Amma bütün İslam dövlətləri sərhədləri xaricində ortaya çıxan islam banklarının potensial olaraq müştərisi ola biləcək, eləcə də maliyyə kapitalının səviyyəsini nəzərə əldə edəcək.

3.3. İslam inkişaf bankının Azərbaycanla əlaqələri və inkişaf perspektivləri

İslam Bankçılığı qlobal maliyyə sisteminin daxilində faizsiz maliyyə sistemi kimi səciyyələndirilir. Bu sistem ilk dəfə olaraq 1963-1966-cı illərdə Misirin

iqtisadçı alimlərinin işləyib hazırladığı bank modelinə əsasən yaradılmış və bu ölkədə də tətbiq olunmuşdur.

Qloballaşma şəraitində bazar iqtisadiyyatına keçid Azərbaycan banklarının global maliyyə sahəsinə inteqrasiyası üçün imkanlar açdı. Bu problemin uğurla həlli, şübhəsiz ki, beynəlxalq maliyyə qurumları ilə əməkdaşlıq edərək asanlaşdırılır (Гурбанзаде Б.И., <http://www.day.az/news/banks/84043.html>).

Hal - hazırda islam inkişaf bankının geniş coğrafi hissəsini əhatə etməklə, ABŞ-dan Çinə qədər dünyanın istənilən inkişaf etmiş və eyni zamanda inkişaf etməkdə olan ölkələrdə tətbiq olunur. Ümumiyyətlə, islam inkişaf bankının 50 ildən çox bir dövrdə formalaşdığını, həmçinin model olaraq sürətlə inkişafimüəyyən olunur. "The Financial Times"-ın verdiyi məlumatlara əsasən Beynəlxalq Valyuta Fondunun (BVF) sonuncu araşdırmalarının nəticələrinə əsasən, İslamın qaydaları (Şəriət) əsasında fəaliyyətdə olan maliyyə-kredit müəssisələrinə olan maraq sürətlə artmaqdadır. Ekspertlərin hesablamalarına əsasən, dünyada olan 1,2-1,6 milyard müsəlmanların pullarının yarısı 2018-ci ildə belə bankların hesablarında olmuşdur (Ибрагимов Г., 2006: səh.7).

Azərbaycanın iqtisadiyyatında faizsiz olan bank institutlarının inkişafı bu bankların vəsaitlərindən istifadə olunmasında İslam İnkişaf Bankı ilə əməkdaşlıqların mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Yəni, Azərbaycanın İslam İnkişaf Bankına üzv olması ilə onlarla qarşılıqlı əməkdaşlıq əlaqələrinin sürətlənməsinə təkan vermişdir. Hal - hazırda Azərbaycanın İİB-da 10,51 milyon dollar pay sahibi olması ilə onun işində yaxından iştirak edir.

Azərbaycan və eyni zamanda digər müsəlman ölkələrin İslam dünyası ilə əlaqələrinin olması Sovetlər Birliyi dövründə hələ möhkəm deyildi. Buna görə də Birliyin İslam dininə amansızca yanaşması olmuş və materialist idarəetmə forması həyata keçirilmişdir. İslam bankı və maliyyə sisteminin, həmin dövrlərdə o qədər də məşhur və diqqət cəlb edən deyildi. Bu sistem keçən əsrin 60-cı illərinin axırlarından başlayaraq meydana çıxmış və uzun müddət ərzində inkişaf mərhələsində olmuşdur.

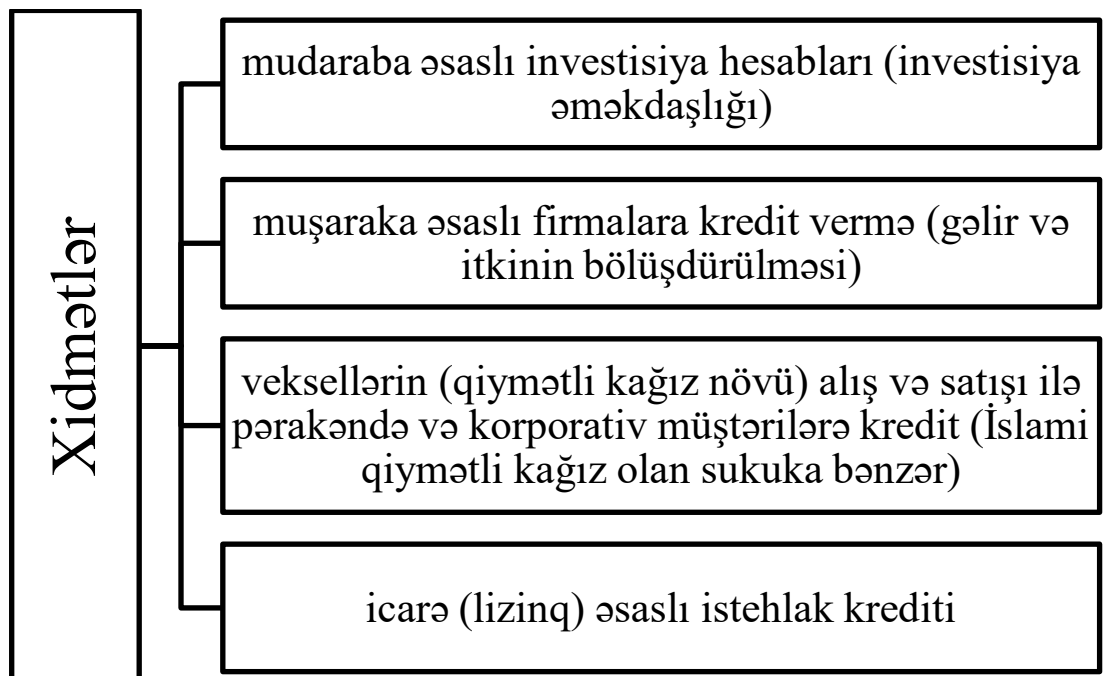
Müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycan bir çox beynəlxalq təşkilatlara üzv kimi qəbul olundu. Bunlardan ən əsası İslam bankı və maliyyə sistemi sahəsində aparıcı rola sahib olan İslam İnkişaf Bankı xüsusilə qeyd edilməlidir. Böyük əksəriyyəti müsəlman ölkələrindən olan zəngin neft ixracına sahib ölkələrlə əlaqələrə gəldikdə isə, bu, xüsusən də 1994-cü ildə Ulu Öndər Heydər Əliyevin ideyası olan “Əsrin Müqaviləsi” imzalandıqdan sonra daha da geniş vüsət aldı. Bu müqavilə Azərbaycan Respublikasını maliyyə dünyasına çıxardı. Bundan sonra Fars körfəzi ölkələrindən Azərbaycana investor axını gücləndi. Ənənəvi sistemlə işləyən banklarla bərabər, İslam İnkişaf Bankı, Küveyt Ərəb İqtisadi İnkişaf Fondu, Abu-Dabi İnkişaf Fondu, Beynəlxalq İnkişaf üzrə OPEK Fondu, Səudiyyə İnkişaf Fondu və s. maliyyə institutları da Azərbaycanda öz fəaliyyətlərini inkişaf etdirdilər. Bu institutlar, əsasən, qaçqın və məcburi köçkünlərin yaşayış səviyyələrinin yaxşılaşması, məktəblərin tikilməsi, su kanallarının çəkilməsi, ərazilərin su ilə təchiz olunması, yolların təmir edilməsi, elektrik stansiyalarının yenidən qurulması və s. sahələrdə layihələr həyata keçirdilər. Bu layihələri həyata keçirərkən onlar icarə (lizinq), müddətli satış, güzəştli kredit xətləri və s. kimi İslam maliyyələşdirmə xidmətlərindən istifadə edirdilər (Abbasov Q.M., 2005: səh.13).

Azərbaycan Respublikasında bu gün İslam İnkişaf Bankının uğurlu inkişaf etməsi üçün böyük potensial var. İslam İnkişaf Bankına aid olan İslam Təlim və Tədqiqatı institutunun yardımı ilə Azərbaycanda olan bir sıra universitet və müəssisələri hər il ölkədə müxtəlif tədbirlər həyata keçirir və ya xaricdə olan seminarlarda iştirak edirlər. Eyni zamanda, Bankın Texniki Əməkdaşlıq Ofisi və İslam Maliyyə Xidmətləri Departamenti bu işdə öz bəhrələrini verirlər. Onlar müvafiq dövlət orqanlarının işçilərinin, müxtəlif dövlət və özəl bankların kadrlarının bu sahədə xaricdə təlimlər keçməsinə şərait yaradırlar və bununla əlaqəli olaraq onlara maliyyə köməyi göstərirlər. Həmçinin, hələ də ölkədə bu sahə üzrə mütəxəssislərin az olması özünü göstərir.

Azərbaycanda olan bir çox çətinliklərə baxmayaraq, İslam İnkişaf Bankı sektorunda bir sıra irəliləyiş vardır. Ancaq bu uğurlar ənənəvi bank sistemi

adı altında gizli qalmaqdadır. Buna missal olaraq, İslam maliyyə prinsiplərinin bəzi elementləri Azərbaycanda Kövsər bankın fəaliyyət göstərməsi ilə tətbiq edilir. Bu bank özünü İslam bankı olaraq adlandırır. Ancaq rəsmi sənədlərdə ənənəvi sistemlə fəaliyyət göstərən bank kimi qeydiyyatdan keçmişdir. Azərbaycan Respublikasında faizsiz kredit verən bank kimi tanınmaqdadır. Hal-hazırda bütün islam maliyyə xidmətlərini göstərə bilmir. Ancaq buna baxmayaraq, o, MDB ölkələrində şəriət qaydalarına uyğun olan fəaliyyəti göstərən yeganə müstəqil banklardandır. Kövsər Bank Azərbaycanda ilk kommersiya banklarından biridir. Kövsər Bankı 1988-ci ildə lisenziya almışdır və 2001-ci ilə kimi Universal Bank adı ilə fəaliyyət göstərmişdir. Kövsər Bank İslam bankı kimi dünya İslam bankı cəmiyyəti tərəfindən tanınır. Bank İslam Banklar və Maliyyə Təşkilatları Baş İdarəsinin və İslam Maliyyə Qurumlarında Mühasibat və Audit Təşkilatının (AAOFI) üzvüdür. Eyni zamanda, Kövsər Bankı İslam bankçılıq məhsullarının tam həcmi təmin etdiyini söyləmək hələ çox tezdir. Hal-hazırda burada ancaq 4 növ xidmət təqdim edilir.

Şəkil 3: Xidmətlər

Mənbə: (Abbasov Q.M., 2005: səh.13).

“Bankçılıq fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununa əsasən, bankların ticarət fəaliyyətinə qoyulmuş məhdudiyyətlərə səbəb ilə Kövsər Bank murabaha (alma və yenidən satma) əsaslı xidmətləri ölkədə tətbiq edə bilmir. Bankın fəaliyyəti haqqında məlumatın yayılmasına gəlincə, bu proses ictimai şəbəkələr vasitəsi ilə şifahi formada həyata keçirilməkdədir (Məmmədov Z.F., 2012).

1) Mudaraba (mudharabah). Mudaraba mexanizmi əksər İslam banklarında investisiya hesablarının mərkəzində yerləşir.

Kövsər Bank müştəriyə hər hansı bir ənənəvi bankda olduğu kimi cari hesab açmaq təklif olunur. Lakin, cari hesabın açılmasından sonra, mudharabah mexanizmi əsasında investisiya hesabı açma imkanı təmin edilir. Bu halda, müştəri əsas pul məbləğinin geri qaytarılmasına, sanki sadə bir cari hesab olduğu kimi təmin edilir.

İslam banklarında investisiya hesabları üzrə gəlir bank tərəfindən maliyyələşdirilən investisiya layihələrinin rentabelliyinə əsaslanır.

2) Musharakah. Bir musharak mexanizminin tətbiq edilməsi, banka maliyyələşdirmə ehtiyacı olan bir müştərinin tərəfdaşı kimi çıxış edir. Bank və müştəri arasında alınan mənfəət əvvəlcədən razılaşdırılmış səhmlər arasında bölündüyü üçün xüsusi müqavilə bağlanmışdır. Zərərlər sermayə yardımına nisbətdə ödənilir. Layihənin idarə olunması bütün tərəflər, habelə tərəflərdən biri tərəfindən həyata keçirilə bilər. Lakin, bir qayda olaraq, müştəri əlavə ödəniş üçün menecer kimi çıxış edir. Bununla yanaşı, tərəflərdən birinin rəhbərliyə başqa bir şəxsə lehinə iştirak etmək hüququ imtina edə bilər.

3) Sukuk. Müştəri bir qanun layihəsi hazırlayır və banka özünün investisiya fəaliyyətini maliyyələşdirmək üçün əməliyyatlardan alınan vəsaitləri istiqamətləndirən nominal dəyəri ilə satır. Bir valyuta alqı-satqısı satın alınır - müştərinin müəyyən şərtlər üzrə (ödənilmiş mükafatla) və müəyyən müddət ərzində layihənin geri alınması ilə bağlı borc öhdəliyi ilə. Müvafiq olaraq, valyuta alışlarının qiyməti müəyyənləşdirilmir, lakin bank tərəfindən maliyyələşdirilən obyektədən alınan ümumi mənfəətin faktiki səviyyəsinin qiymətləndirilməsi və müştəri tərəfindən maliyyələşdirilən malların və ya xidmətlərin bazarlarında

müqavilə bağlamaq və ya müştəri tərəfindən istehsal olunan malların hesablanması zamanı hesablanmış qiymətlərin hesablanması əsasında müəyyən edilmişdir bank tərəfindən çəkilir.

4) İcarə və ictin (ijara wa iqtina ') sonradan satınalma ilə lizinqdir və bahalı avadanlıq (fabriklər, avtomobillər) satın alındıqda, habelə mənzil məbləğinin alınması zamanı tez-tez İslam bankları tərəfindən istifadə olunur.

Azərbaycan qanunvericiliyində banklar tərəfindən kommersiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə dair məhdudiyyətlər əsasında Maurabaha mexanizmi (murabahah) Kuşkar Bankının işində tətbiq edilə bilməz (Ə.M.Bədəlov, A.M.Ağayev, S.C.Tağızadə., 2006: səh.55).

Bundan əlavə olaraq, İslam İnkişaf Bankının qurumu olan və Azərbaycanın da üzvü olduğu Özəl Sektorun İnkişafı üzrə İslam Korporasiyası ölkəmizdə yerli banklarla yaxından əməkdaşlıq edir. Hal-hazırda Korporasiya Azərbaycan Beynəlxalq Bankı, Unibank, Bank Standard, Rabitəbank, Turanbank, Azərdəmiryolbank kimi banklara kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etməsi üçün icarə (lizinq), icarə summa əl-bay (Lizinq və sonra alış) və müddətli satış vasitəsi ilə 17 milyon dollar məbləğində kredit xətləri ayırmışdır. Kredit xətləri zamanı müvafiq olaraq, hər iki tərəf qəbul etmişdir ki, maliyyələşdirmədən bir qəpik belə şəriətin haram buyurduğu sahələrə yönəlməyəcəkdir. Bu əməliyyatlar Azərbaycan qanunvericiliyinə zidd deyildir və mövcud ənənəvi bankçılıq sisteminin şərtləri altında “gizli” qala bilər.

Bu tipli kredit xətlərinə maraq artmışdır. Hətta, keçən il İslam İnkişaf Bankı Azərbaycan banklarına daha iri həcmli kredit xətləri ayırmaq niyyətində olduğunu bildirmişdir. Ölkədə İslam maliyyə sisteminin potensialını araşdırmanın digər yolu Azərbaycan Respublikasında bu əsaslar üzərində fəaliyyət göstərən investisiya şirkətinin yaradılması məsələsi olmuşdur. Bu da bariz nümunəsini səhmləri tam olaraq dövlətə məxsus Azərbaycan Investisiya Şirkəti ilə İslam İnkişaf Bankının qurumu olan Özəl Sektorun İnkişafı üzrə İslam Korporasiyası arasında 2008-ci ildə təməli qoyulmuş və şəriət prinsiplərinə əsasən fəaliyyət göstərən Xəzər Beynəlxalq

İnvestisiya Şirkəti arasında yaradılmış şirkətdə tapdı. Yeni yaradılmış şirkətdə Korporasiyanın səhmləri 75%, Azərbaycan İnvestisiya Şirkətininki isə 25%-dir.

Yeni şirkət texniki quruluşuna görə qeyri-bank qurumu olduğundan, onun vasitəsi ilə şəriət qanunlarına uyğun investisiya fəaliyyətləri və müxtəlif layihələri həyata keçirmək daha asan olacaq. Şirkətin əsas məqsədi Azərbaycanın qeyri-neft sektoruna xarici və yerli investisiyaları cəlb etməklə onun ixracat potensialını gücləndirməkdən ibarətdir. Hesab edilir ki, şirkətin səhm kapitalı yaxın gələcəkdə hazırkı 4 milyondan 70 milyona artırılmışdır. Şirkət hər iki aparıcı səhmdarının mövcud potensialı vasitəsi ilə həm hökumətin, həm də beynəlxalq maliyyə institutlarının dəstəyini əldə edəcəkdir.

NƏTİCƏ

İslam inkişaf bankları, onların xidmətləri strukturlaşdırılmış olan İslam prinsiplərini təsvir etmək üçün müxtəlif şərtlərdən istifadə edirlər. Bəzi İslam banklarında ərəb terminologiyasından istifadə edə bilərsiniz, digərləri isə ərəb və ingilis dillərindən ibarət bir qarışıqdan istifadə edir, bankın fəaliyyət göstərdiyi ölkənin yerli dilindən istifadə edən banklar mövcuddur. İstifadə olunan terminologiyadan asılı olmayaraq, İslam inkişaf bank sistemində istifadə olunan şəriət prinsipləri beş kateqoriyaya bölünür. Birinci kateqoriya mənfəət və itkilərin bölüşdürülməsi prinsiplərini, satış və satınalmanın ikinci prinsipini, üçüncü prinsipləri və komisionları daxil edir. Dördüncü kateqoriya pulsuz xidmətlərin prinsiplərini və beşinci törəmə prinsiplərini təsvir edir. İslam hüquqşünasları arasında "hiyal" konsepsiyasına birmənalı münasibət yoxdur. Hənəfi Hüquq Məktəbi şəriət məhsullarının yaradılmasında bu konsepsiyanın tətbiqini dəstəkləyir. Şəfi hüquq məktəbinə gəldikdə isə, sonrakı məktəblərin yalnız alimləri "hiyal" dəstəyini dəstəkləyərək, bütövlükdə məktəbin mövqeyini ziddiyyət təşkil edir. Digər iki hüquqi (Malikit və Xanbəli) məktəblər bu konsepsiyanın istifadəsinə qarşı çıxırlar. Malikist məzhəbi "Saddad-dara'i" in prinsipini tətbiq etdiyi zaman, hiyal qadağası daha məqsədəuyğundur, bu məqsədlərə nail olmaq

üçün hər hansı qanuni yolla istifadə etmək çətinləşdirən "səbəbi qarşısını almaq" deməkdir, əgər bu məqsədlər əvvəlcədən qanunsuz olsa, "haram" kateqoriyasına uyğundur. Hiyal konsepsiyasının istifadəsi ilə əlaqədar Xanbalı hüquqi məktəbindən kütləvi etiraz da var.

1970-ci illərdə İslam maliyyə institutları sürətlə inkişaf etmişdir. Onların sayı əhəmiyyətli dərəcədə artdıqca, ortaq maraq məsələlərini həll etmək üçün vasitəçi və ya arbitr kimi çıxış etmək üçün İslam maliyyə xidmətləri sahəsində xüsusi bir quruma ehtiyac olduğu aydın oldu.

Ciddə yerləşən İslam İnkişaf Bankı bütün dünyada İslam banklarının yaradılması üçün əsas katalizatorlardan biridir. 1975-ci ildə yaradılan bu bank, müsəlman ölkələrinin zənginləşməsində onların arasında əməkdaşlıq edərək, ən az inkişaf etmiş müsəlman ölkələrinin iqtisadi inkişaf səviyyəsini artırmaqda aparıcı bir qurumdur. İslam İnkişaf Bankı tərəfindən həyata keçirilən layihələr yalnız üzv ölkələrə deyil, həm də müsəlman və qeyri-müsəlman ölkələrində müsəlman cəmiyyətlərinə aiddir. Bank, layihənin maliyyələşdirilməsi, texniki yardım və vaqf fondları, ticarətin maliyyələşdirilməsi və ixtisaslaşdırılmış fondlar və əlaqəli qurumlar olmaqla, dörd kateqoriyadan ibarət proqramı işə saldı. İslam İnkişaf Bankından başqa, üzvlərinin maraqlarını qorumaq və üzvləri İslam maliyyə qurumları olan qarşılıqlı faydaları olan fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi üçün də bir neçə təşkilat yaradılmışdır. Yaradılmış ilk belə təşkilat İslam banklarının Beynəlxalq Assosiasiyası idi. Təəssüf ki, bu təşkilat 1997-ci ildə 30 il fəaliyyətindən sonra dağıldı. Bunun əvəzində, İslam Bankları və Maliyyə Qurumları Baş Şurası Bəhreyyədə təsis edildi.

Bununla belə, Şuranın hələ də sənayedə iştirakı maddi, fəaliyyəti hələ də seminarlar və konfransların təşkili ilə məhdudlaşır. Milli səviyyədə, Malayziyanın İslam Bankçılığı Təşkilatları Assosiasiyası kimi birliklər yerli İslam maliyyə institutları olan üzvlərinin ümumi maraqlarını qorumaq üçün yaradılmışdır. Assosiasiya da İslam bankçılıq inkişafını təşviq etmək və sürətləndirmək niyyətindədir. Türkiyədə İslam banklarına öz fəaliyyətlərini həyata keçirmək üçün icazəsi 1983-cü ilin dekabrında çıxarılan və 19 dekabr 1983-cü il

tarixli 18256 sayılı Rəsmi Qəzetdə nəşr edilmiş 83/7506 sayılı Fərmanında əks olunur. Fərmana əsasən 1567 sayılı "Türkiyə valyutasının valyuta dəyərinin müdafiəsi haqqında" qanuna və banklar haqqında 70 sayılı Fərmana əsasən "Xüsusi maliyyə evləri", onların fəaliyyəti və ləğv edilməsi üsulları və prosedurları 17 məqalədən ibarətdir. İslam bankları üçün daha ətraflı qaydalar Maliyyə və Xarici Ticarət Katibliyi tərəfindən hazırlanmış və 25 fevral 1984-cü il tarixli 18232 sayılı Rəsmi Qəzetdə dərc edilmişdir. Xüsusi Maliyyə Evlərinin strukturu, fəaliyyəti və ləğvi ilə bağlı əsas müddəaları əhatə edən 35 məqalə var. Fərmdə maliyyə evi yaratmaq üçün lazım olan minimum məbləğ və maliyyə evinin ictimaiyyətə təqdim edə biləcəyi hesab növləri kimi məsələlər də öz əksini tapır.

2005-ci ilin noyabr ayında 5411 sayılı bank qanunvericiliyi qəbul edildikdə, xüsusi maliyyə evləri bankların statusunu aldı. Bu qanuna əsasən xüsusi maliyyə evləri "iştirak bankları" adlandırıldı. Misirdə müəyyən bir bankın yaradılması üçün xüsusi qanun qəbul edildi. Məsələn Misir İslam Bankı Faisal, 1977-ci il tarixli Xüsusi Qanuna (№ 48) uyğun olaraq qurulmuşdur. Qanun bu banka müxtəlif fayda verir və Mərkəzi Bank istisna olmaqla, banka hər hansı bir dövlət orqanının səlahiyyətindən kənarında bütün hüquqları verir. Yenə 1980-ci ildə İslam İnvestisiya və İnkişaf Bankı yaratmaq istədikdə, 1974-cü ildə Ərəb və Xarici Fondların investisiyaları haqqında Qanuna və Dürüstsüz Zonalar haqqında Qanuna (No. 43) uyğun olaraq xüsusi bir nazirlik sərəncamı verildi (El Ashker, 1990). 2006-cı ildə İslam İnvestisiya və İnkişaf Bankı Birləşmiş Bankı adlanan yeni bir struktur yaratmaq üçün Misir Birləşmiş Bankı və Nil Bankı ilə birləşdi.

İordaniyada "İordaniya İslam Bankı"-nın yaradılması 1978-ci ilədək Müvəqqəti Xüsusi Qanun (13 sayılı) tərəfindən nəzərdə tutulmuş çərçivədə həyata keçirilmişdir. 2003-cü il 46 sayılı Müvəqqəti Qanunla düzəliş edilərək, 1 avqust 2000-ci il tarixli 4448 sayılı Rəsmi Bülletenində "Bank fəaliyyəti haqqında" 2000-ci il 28 sayılı Qanununun qəbul edilməsi (2003-cü ilin İyun ayında 1 sayılı 4600 sayılı Rəsmi Qəzetdə dərc edilmişdir) İslam bankının tərifini, onun məqsədlərini, bankın həyata keçirə biləcəyi fəaliyyət növlərini və mərkəzi bank tərəfindən qoyulmuş digər şərtləri və məhdudyyətləri ehtiva edir. Bu qurumları tamamlamaq

məqsədlə, üzvləri mərkəzi banklar və pul hakimiyyəti orqanları olan qurumlar yaradılmışdır. Məsələn, Bahreində yerləşən İslam Maliyyə Qurumları üzrə Mühasibat və Audit Təşkilatı (AAOIFI) İslam maliyyə institutlarının uçotu və auditinə aid məsələləri həll etmək üçün xüsusi olaraq yaradılıb.

İslam Maliyyə Xidmətləri Şurası (IFSB) Kuala Lumpurda qərarı ilə İslam Maliyyə təşkilatının etibarlılığı və sabitliyini təmin etmək üçün yaradılmışdır. Bəhreində yerləşən Beynəlxalq İslam Maliyyə Bazarı (IIFM) ikinci bazarda İslam maliyyə alətlərinin inkişafı üçün məsuliyyət daşıyır. Təhsil və peşə hazırlığı baxımından Malayziya İslam Bankçılıq və Maliyyə İnstitutu və Ciddə İslam Tədqiqat və Tədris İnstitutu kimi bir sıra təşkilatlar, həm İslam bankçılıqda insan kapitalı yaratmaq üçün yaradılmışdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Məmmədov Z.F (2012). Keçmiş Sovet İttifaqı ölkələrində İslam Bankçılıq modelinin tətbiqi problemləri // Azərbaycanca islam maliyyə bazarının inkişaf perspektivləri. Beynəlxalq simpozium., Bakı, Azərbaycan, 524 s.
2. Ə.M.Bədəlov, A.M.Ağayev, S.C.Tağızadə (2006). “Dünya İqtisadiyyatı” Bakı 475 s.
3. Q.M.Abbasov (2005). “Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya yolları” Elm nəşriyyatı. Bakı 452 s.
4. D. Vəliyev, M.Rəhimov (2000). “Beynəlxalq Maliyyə” Bakı 254 s.

Xarici dildə

1. Бааль, А. М. Основы исламского банкинга (реальность и перспективы) (Электронный ресурс) / А. М. Ба-аль. - Режим доступа : [//www.alkutubcafe.com/book/tjhftq.html](http://www.alkutubcafe.com/book/tjhftq.html) (дата обращения : 09.06.2016).
2. Марчуков, В. Ф. Деньги, кредит, банк в исламских странах-Казань, 2008.- С. 130. (Электронный ресурс) / В. Ф. Марчуков. - Режим доступа

- [:http://kpfu.ru/docs/F1445470279/5_mden.pdf](http://kpfu.ru/docs/F1445470279/5_mden.pdf) (дата обращения : 09.06.2016).
4. Тахири, К. М. Исламский банкинг между реальностью и амбициями, первое издание (Электронный ресурс) / К. М. Тахири. - Режим доступа : <http://ketab4pdf.blogspot.ru/2015/01/pdf-Book-Islamic-banks-between-reality-expectations.html> (дата обращения : 09.06.2016).
  5. Управление финансовыми рисками банках (Электронный ресурс). - Режим доступа : <http://tajfan.com/wp-content/uploads/> (дата обращения : 09.06.2016).
  6. Хити, Р. А. Исламские банки между теорией и приложением (Электронный ресурс) / Р. А. Хити. - Режим доступа : <http://almaktabah-up.net/up1/do.php?id=2928> (дата обращения : 09.06.2016).
  7. А. Журавлева "Исламский банк в России?", "Деловой мир" от 21.08.97.
  8. Коран, сура "Женщина", 1–й аят, перевод Крачковского И.Ю., изд–во восточной литературы, Москва, 1963г.
  9. Коран, сура "Каф", 18–й аят, перевод Крачковского И.Ю., изд–во восточной литературы, Москва, 1963г.
  10. Мухаммад Суилим "Методы управления, применяемые в традиционных и исламских банках", Каир, 1987г., стр. 459.
  11. Коран, сура "Семейство Имрана", 104–й аят, перевод Крачковского И.Ю., изд–во восточной литературы, Москва, 1963г.
  12. Исламские финансовые институты в мировой финансовой архитектуре/ Беккин Р.И., Вовченко Н.Г., Евлахова Ю.С. и др. под ред. д. э. н., проф. Кочмола К.В. Ростов – н/Д.: РГЭУ «РИНХ», 2007. – 368 с.
  13. Тудоровский Я. Сговор жадных/ Аргументы и Факты, 2009, №35.-С.5
  14. Беккин Р.И. Особенности функционирования исламских финансовых институтов: российский опыт. // Вестник СПбГУ, серия 8, 2006, вып. 2.
  15. Гурбанзаде Б.И. Еще раз об исламском финансировании на банковском рынке Азербайджана. // <http://www.day.az/news/banks/84043.html>

16. Ибрагимов Г. Исламский банкинг в Азербайджане на примере «КовсарБанка». Доклад на Международном курсе принципов и практики исламской экономики и банкинга Азербайджанского государственного экономического университета, 2006.

1. Abu Dhabi Islamic Bank, <http://www.adib.ae>.
2. Al-Jarhi, M. A. (2002): “Islamic finance: an efficient equitable option”, Islamic research and training institute, Islamic development Bank.
3. Al-Jarhi, M. A., Iqbal, M. (2001): Islamic Banking: Answers some frequently asked questions, Islamic development Bank, Islami Research and Training Institute, Occasional Paper No.4, 2001.
4. Anwar, M. (2003): Islamicity of Banking and Modes of Islamic Banking, Arab Law Quarterly, 2003, volume 18, issue 1, p. 62–80.
5. Ayub M. Islamic Banking and Finance: Theory and Practice // State Bank of Pakistan Press, Karachi, Pakistan, 2002.
6. Bank Islam, <http://www.bankislam.com.my>.
7. Burhonov, J. (2006): Islamic Bankig Operations of Commercial Banks under Islamic Banking Scheme (IBS) of Malaysia: The Performance Analysi», Thammasat University.
8. Cash flow management, Oman Economic Rewiev, April 2002.
9. Central Intelligence Agency (2004): Iraq’s Banking System, USA, <https://www.cia.gov>.
10. Chapra M. U., Khan, T. (2000): “Regulation and Supervision of Islamic Banks”, IDB, IRTI, Occasional paper No.3.
11. Citibank, <http://www.citibank.com>.
12. Council for Islamic Banks and Financial Institutions (2005): TenYear Master Plan, June 2005.
13. Dubai Islamic Bank, http://www.dib.ae/en/realestate_musharika.htm.
14. El-Din G. E. (2005): Islamic finance comes of age, Al-Ahram Weekly Issue No. 752, 21-27 July 2005.

- 15.El-Hawary, D., Grais, W., Iqbal, Z. (2004): Regulating Islamic Financial Institutions: The Nature of the Regulated // World Bank Working Paper 3227. Washington: World Bank.
- 16.Errico, L., Farrahbaksh, M. (1998): Islamic Banking: Issues in Prudential Regulation and Supervision // IMF Working Paper 98/30. Washington: International Monetary Fund.
- 17.Financial Times of Friday, December 22, 2006.

Cədvəllər siyahısı

Cədvəl 1: Türk Özəl Finans Qurumlarının şöbə və işçi sayları (2005-İyul 2018)..	18
Cədvəl 2: Özəl Finans Qurmları ststistik göstərici.....	21
Cədvəl 3: Qlobal səviyyədə İslam maliyyə aktivləri.....	21
Cədvəl 4: Şəriətin dəyişməsi prinsipləri.....	50
Cədvəl 5: İslam İnkişaf Bankı tərəfindən Azərbaycanda həyata keçirilən layihələr haqqında.....	59

Şəkillər siyahısı

Şəkil 1: İslam bankçılığında bağlanan əsas müqavilələr.....	23
Şəkil 2. Böhranın səbəbləri.....	42
Şəkil 3: Xidmətlər.....	74